קנין הלכה

3

מראי מקומות

מס׳ 5

חודש חשון תשפ"ד

יו"ד הלכות רבית סימן קעג סעיפים טו-יט וסימנים קסה-קסז

קנין הלכה

Dirshu
דרשו ד' ועיזו
קרן עולמית לחיזוק
ועידוד לימוד התורה

לתשומת לבכם: במראי מקומות אלו הושקע עמל רב. אין להעתיק, לצלם וכד׳ ללא קבלת אישור בכתב מ"דרשו"

קנין הלכה

מראי מקומות

סעיף טו

מקור הדין הוא בברייתא דף עב: המוליך חבילה ממקום למקום וכו' וכן בגמ' דף סה. גבי טרשא דרב חמא.
לכאורה החילוק בין אם האחריות על המוכר לבין אם האחריות על הלוקח הוא בזה, דכאשר האחריות על המוכר נמצא שהמקח עדיין לא חל עד שתימכר הסחורה במקום היוקר, ונמצא שמה שמשלם לו מחיר יקר אינו אגר נטר, אלא אמרינן דסחורתו של המוכר נמכרה במחיר הזה, משא"כ אם האחריות בהליכה על הלוקח נמצא שהמקח חל כבר במקום הזול, ויש איסור רבית בזה שמשלם לו כמחיר מקום היוקר.[1]

תשלום שכר טירחא

במקרה שהאחריות על המוכר ואין חשש רבית בזה שהוא מקבל את המחיר של מקום היוקר, נחלקו הראשונים אם יש חשש רבית משום הטירחא שהשליח טורח בסחורה להוליכה למקום היוקר ולמוכרה, דנימא שעושה כן בתורת רבית עבור ההלואה שיקבל, שישתמש במעות שיקבל עבור הסחורה עד זמן פלוני.

א. תוס' [דף עג. ד"ה ברשות] והרא"ש [סימן כב], והרמב"ן [מלחמות דף סה.] כתבו דצריך לשלם לו שכר טרחו, וכתב הב"י דמשמע ברא"ש דצריך ליתן לו שכר טרחו משלם,[2] והש"ך [ס"ק ל] הביא את דבריו.[3]

ב. המ"מ [פ"ט ה"ט] הביא דכתבו קצת מהמפרשים שא"צ ליתן לו שכר טרחו, וכן דעת האו"ז [ב"מ סי' קפד] שהובא במרדכי [סי' שיט].

בטעמים של הראשונים האלו שאינם מצריכים שישלם לו שכ"ט, כתב הב"י דמירי באופן שלא התנה עמו מראש שילוה לו את הכסף אלא הוא מעצמו נטלו ומשתמש בו, וכיון שלא התנה עמו מראש אין כאן איסור רבית, דאמרינן שהטורח שטורח למכור עבורו הוי גמילות חסד. וכוונתו דאם התנה הלוקח מראש שישתמש במעות, אזי תלינן את הטירחא שטורח עבורו כשכר שהוא מקדים לו עבור ההלואה הזו, ולא אמרינן דעושה עמו גמילות חסד בטירחא זו שהוא טורח עבורו, משא"כ אם לא התנה עמו ונוטל את המעות מעצמו, בכה"ג אמרינן דהכל נעשה בדרך מתנה וגמילות חסד בעלמא, וגם הטירחא שטורח להוליך את הסחורה בכלל.

והט"ז [ס"ק כד] נקט שאין די בסברא זו להוציא מאיסור רבית. הט"ז עצמו כתב דטעמם של הראשונים הסוברים שא"צ ליתן

ביאורים והערות

1. וכתב רש"י [דף עב: ד"ה תנה לי] שהלוקח מכניס את עצמו בעסק זה, משום שהוא מעוניין ללוות את המעות שיקבל עבור הסחורה במקום היוקר עד זמן מסויים. וכתב הגר"א [בהגהתו] דכוונת רש"י לומר, שאם הלוקח לא היה לוה את המעות לעצמו ולא היתה לו הנאה מכל העסק הזה, לא היה בזה איסור רבית כלל, משום שלא היינו דנים אותו כלל כקונה בזול בהקפה ומשלם ביוקר למרות שקיבל עליו אחריות, דאין קבלת אחריות מהניא לראותו כלוה אלא כשיש לו הנאה מהעסק הזה, ואם אין לו הנאה אין הוא אלא שליח שהסכים לקבל עליו אחריות, וכמבואר יסוד זה ברמ"א [סי' קעז ס"א]. והטור ביאר את הגמ' אף באופן שאין כוונתו ללוות את המעות לעצמו, והובאו דבריו בט"ז [ס"ק כב], ומה דקשה מאי הנאה יש לו, כתב הט"ז דהלוקח רוצה להראות לאחרים שמאמינים לו, ויתנו לו גם אחרים סחורה בהקפה. וכתב הט"ז דסברא זו נמצאת בגמ' [דף עג], וכוונתו למה שאמרו ניחא להו דמגלו לו תרעא, ופירש"י שעי"ז הם ניכרים סוחרים ויתנו להם סחורה בהקפה.

2. הב"י דייק זאת מלשון הרא"ש שכתב שהחידוש בדין זה דמוליך חביות דשרי באחריות המוכר, הוא דלא חיישינן דילמא אתו לזלזולי בשכר עמלו ומזונו, ודייק מזה הב"י שהרא"ש סובר שצריך ליתן שכר משלם.

3. ואח"כ ציין הש"ך לסי' קעז, וכוונתו למה שמבואר שם שבסתם עיסקא א"צ ליתן שכר משלם, ואם התנו מראש סגי בשכ"ט כל דהו, ולכאורה אין כוונת הש"ך לחלוק על הב"י שהצריך שכ"ט משלם, אלא לומר דאף שבעיסקא הקלו, הכא חמיר טפי.

קנין הלכה

מראי מקומות

שכ"ט הוא משום שהם נוקטים דטירחא זו טורח הלוה עבור עצמו כדי שיהיה לו מעות ללוותן, ולכן אף שגם המלוה נהנה ממילא מטירחא זו אין זה אוסר.[4]

<u>להלכה:</u> הש"ך [ס"ק ל] העתיק דברי הבית יוסף דצריך ליתן לו שכ"ט משלם, והט"ז [ס"ק כד] כתב שדי בשכ"ט כל דהו [אם התנו מראש, וכדין שכ"ט דעיסקא], וטעמו משום שמעיקר הדין היה נראה כדעת הראשונים שפטרו לגמרי משכ"ט, וכדברי הט"ז נקטו גם החוו"ד [ס"ק כג] והגר"ז [סעיף יט].[5] והחכמת אדם [כלל קלט סעיף יח] הביא את שתי הדעות ולא הכריע.

<u>בדברי השו"ע כשהמוכר אדם חשוב</u>

כתב השו"ע באופן שהאחריות על המוכר, אם המוכר הוא אדם חשוב שפוטרים בעבורו את המכס מן הלוקח, א"צ ליתן ללוקח שכר טירחא, דפטור זה מן המכס אפשר להחשיבו כשכר עבור הטירחא, ומקורו בגמ' [דף סה.] בטרשא דרב חמא.

ולכאורה צ"ע דהא פטור זה מן המכס הוא טובת הנאה, שמקבל הלוקח מן הצד, נמצא שעדיין המוכר [שהוא המלוה שלו] מקבל ממנו טובת הנאה בלי לשלם עבורה. וכתב בתום' רבינו פרץ [הובא גם בשיטה מקובצת] דכיון שהפטור ממכס בא מחמתו של רב חמא לכן די בזה לפטור מתשלום שכ"ט.

<u>סעיף טז</u>

מקור הדין שבסעיף זה הוא בברייתא דף עג. החמרים מעלים במקום היוקר כבמקום הזול וכו'. ויסוד הדברים הוא דמיירי בבעלי בתים הנותנים כסף לחמרים כדי שיקנו עבורם חטים במקום הזול, והחמרים משתמשים בכסף בדרך אל מקום הזול, ונמצא שיש חשש רבית בזה שתמורת הזכות להשתמש בכסף נותנים החמרים לבעלי הבתים טובת הנאה, בזה שהם טורחים לקנות את התבואה עבורם במקום הזול ולהביאה אל מקום היוקר, ומ"מ התירו זאת הואיל ויש לחמרים טובת הנאה מכח הכסף של בעלי הבתים ["מגלו להו תרעא", פירוש דנראים כסוחרים ויאמינו להם ליתן להם סחורה בהקפה, או 'מוזלי גבייהו', כששומעים בני מקום הזול שהחמרים אינם מרויחים בסחורה זו הם מוזילים להם עוד יותר].

ונחלקו הראשונים בביאור הסוגיא, ודברי השו"ע הן שיטת תום' והרמב"ם [פ"ט ה"ז], ודברי הרמ"א הן שיטת הרמב"ן בסוגיא.

ומוסכם על שתי השיטות האלו שמדובר באופן שהתבואה נקנית לבעלי הבתים כבר במקום הזול, ולכן אין חשש רבית מחמת

ביאורים והערות

4. בעיקר סברא זו של הט"ז, עיין רמ"א [חו"מ סי' קכב ס"ו] שהביא את דברי התה"ד [סי' שיג] בראובן שהיה נושה בנכרי הדר בעיר אחרת, ופנה אליו שמעון ואמר לו אני זקוק להלואה, תן לי הרשאה ואסע לעיר ההיא ואגבה את הכסף מהנכרי, ואשתמש בכסף בדרך חזרה עד שאגיע לכאן, והסכים ראובן, ודן בתה"ד אם ראובן יכול לחזור בו מלהלוות את הכסף לשמעון או שכבר נתחייב להלוותו. וכתבו שם הנתה"מ [ס"ק ח] והמשובב נתיבות דהא דאין בזה איסור רבית בהא דשמעון נוסע לעיר האחרת וטורח לגבות את הכסף מהנכרי, הוא משום סברת הט"ז דידן, שאין אנו דנים טירחא זו כנתינה שנותן שמעון לראובן עבור ההלואה, אלא זו טירחא שהוא טורח עבור עצמו כדי שיהיו לו מעות ללוותן.

5. הגר"ז כתב דמיקל משום שאין כאן אלא רבית דרך מקח ואין בה איסור תורה. וצ"ע אמאי קרי לה דרך מקח, והרי הלוקח לוה מעות מהמוכר ועתיד הוא להחזירן לו, ומלבד זה הוא טורח עבורו, והרי זו הלואה גמורה.

ועיין ש"ך [סי' קסז ס"ק ב] העוסק באדם שקיבל מעות שיתעסק בהן תקופה מסויימת לטובת בעל המעות, ואחר שירויח סכום מסויים ילוה את המעות לעצמו, והביא בשם הפרישה דסגי בשכ"ט כל דהו אפילו לא התנו מראש, כיון שבשעה שטורח עבור בעל המעות עדיין אין כאן מלוה והוי כרבית מוקדמת. ולכאורה לפי סברא זו גם בנ"ד היה צריך להקל בשכ"ט כל דהו אפילו לא התנו, משום שגם בסעיף דידן ההלואה מתחילה רק אחרי שגמר לטרוח עבורו, וצ"ע.

קנין הלכה

מראי מקומות

שנותנים לבעלי הבתים תבואה יקרה במחיר של מקום הזול, שהרי כבר זכו בה בעלי הבתים בשעה שהחמרים קנאוה עבורם במקום הזול, אלא שתום' והרמב"ם [והשו"ע] הצריכו לשם כך שתהא אחריות הדרך חזרה על בעלי הבתים.
והרמב"ן [שיטת הרמ"א] הוסיף שאם בעלי הבתים נתנו שכר טירחא לחמרים עבור טרחתם להביא את הסחורה למכור ביוקר הרי זה מותר אף אם הסחורה תהיה באחריות החמרים, דם"ל דתשלום שכר טירחא הוי הוכחה גמורה שהסחורה שייכת כבר לבעלי הבתים, שאין אדם משלם שכר טירחא לאדם הטורח בשל עצמו, ולכן מותר לחמרים לקבל עליהם אחריות והוי כהא דמתנה שומר חינם להיות כשואל, ומעתה מהניא הטוה"נ לחמרים [מגלו להו תרעא ומוזלי גבייהו] להיחשב כתשלום עבור זה שהם טורחים עבור בעה"ב וגם עבור קבלת האחריות.

וכתב הש"ך [ס"ק לג] דגם תום' והרמב"ם מסכימים לחידושו של הרמב"ן, אלא שהם לא העמידו את הברייתא באופן שבעה"ב משלם שכ"ט לחמרים על טירחתו בדרך חזרה.[6]

ומבואר בגמרא שהטעמים של מגלו תרעא ומוזלי גבייהו שייכי רק בפירות, ולא בכלי פשתן ולא בגרוטאות, אמנם כתב החכמת אדם [כלל קלט ס"ה] דהאידנא שייכי טעמים אלה בכל הסחורות.

<u>ביאור דברי הט"ז ס"ק כח</u>
הט"ז הקשה מאי שנא שבסעיף זה, לגבי החמרים המקבלים מעות והולכים לקנות תבואה, היקל הרמב"ן [והרמ"א] שיקבלו החמרים את אחריות התבואה ואפ"ה לא אמרינן שהסחורה בבעלותם, מכח השכר טירחא שהם מקבלים, ואי משום שקבלת האחריות תיחשב טובת הנאה עבור ההלואה, לזה מהני הא דמגלו להן תרעא וכו', ואילו בסעיף טו במוליך חבילה לא שרינן שיקבל עליו הלוקח את האחריות מכח שכר טירחא שישלם לו המוכר.
ותירץ הט"ז ב' תירוצים:
א. י"ל דבסעיף טו מירי בסוג סחורה שאין בה סברת מגלו תרעא [וכמבואר בגמרא לגבי כלי פשתן וגרוטאות].
ב. עוד תירץ הט"ז דסברות מגלו תרעא ומוזלי גבייהו שייכי רק גבי חמרים שקיבלו מעות מבעלי הבתים והמעות גורמות לכך שיקפצו עליהם רבים, ולכן יש כאן הנאה המצדיקה את קבלת האחריות, אבל בסעיף טו לא קיבל הלוקח מבעה"ב מעות אלא סחורה, וסחורה זו אינה מביאה לו הנאה כ"כ, דאין סיבה שהקונים שיש בידם מעות יקפצו על מקח זה בדוקא, ולכן אין כאן די הנאה שתצדיק את קבלת האחריות ע"י הלוקח.

ביאורים והערות

6. <u>תוספת עיון</u>
בשו"ת רע"א [סי' נב ד"ה אולם] הקשה דאפשר למצוא היתר לנידון כזה של חמרים אף באופן שאין בעלי הבתים מקבלים ע"ע אחריות וגם אינן משלמים שכ"ט, והוא ע"י שיקנו החמרים את הסחורה במקום הזול לעצמם, ואח"כ יעשו פסיקה בחוב על הפירות האלו, והיינו שבעלי הבתים ימחלו להם על החוב שהחמרים חייבים להם ויעשו במחילה זו פסיקה על הפירות, ופסיקה בחוב מותרת על פירות שיש לו, כמבואר לעיל [דף סג ובשו"ע סי' קסג], ומעתה הו"ל כשאר פסיקה שכל האחריות על המוכר וגם הוא טורח להביא את הפירות. וכתב רע"א דשמעינן מינה שפסיקה כזו הנעשית במקום הזול אך יספק לו את הסחורה במקום היוקר חשיבא פסיקה בהוזלה, ואין להתיר לפסוק בחובו בהוזלה. והחזו"א [סי' עו ס"ק ד סוד"ה ע"ג] כתב לדחות את ראיית רע"א, די"ל דבנידון דחמרים מיירי באופן שהתנו לספק להם פירות מן השוק, וכל כה"ג דמי לסוגיא דחביתא שאסור למוכר לקבל עליו את האחריות אא"כ מקבל עליו הלוקח אחריות זולא, והכא אין הלוקח מקבל עליו אחריות זולא שהרי הוא קונה את הפירות בהוזלה. ולדינא כתב החזו"א לחלוק על רע"א ולהתיר לפסוק בחובו על פירות שיש למוכר במקום הזול אף שהתנו לספק אותה לקונה במקום היוקר.

קנין הלכה

מראי מקומות

<u>בדברי השו"ע כשהלוקח אדם חשוב</u>

כתב השו"ע שלאדם חשוב אסור לנהוג היתר לקבל את מחיר מקום הזול אף באופן שמקבל עליו את אחריות הדרך בחזרה, ומקור הדין בגמרא [דף עג.].

וכן אסור לאדם חשוב לנהוג בהיתר שכתב הרמ"א, שהיינו שישלם שכ"ט לחמרים ותהא האחריות עליהם, דלפי הרמב"ן זה ביאור הגמרא שהתירה מן הדין ואפ"ה אסרה לאדם חשוב.

אמנם כתב הש"ך [ס"ק לב] בשם הריב"ש [הובא בב"י] שאם יש תרתי לטיבותא, שבעלי הבתים מקבלים ע"ע את האחריות וגם משלמים שכ"ט לחמרים שרי אף לאדם חשוב, והטעם משום שבאופן זה אין חשש רבית וא"צ לסמוך על סברות מחודשות של מוזלי תרעא ומוזלי גבייהו.

<u>סעיף יז</u>

מקור הדין הוא בברייתא דף עג. ונאמרו בביאורו שני אופנים:

א. רש"י [ד"ה יש לו] מפרש דיש כאן הלואת סאה בסאה, וכיון שהלואת סאה בסאה אסורה רק מדרבנן, הקלו באופן הנ"ל שיש לו פירות במקום היוקר, דכאשר יש לו לא גזרו.

והמחנה אפרים [סי' כב] תמה על רש"י דבכה"ג שהתנה ליתן לו סאה במקום היוקר הוי רבית קצוצה, ואין להקל בזה ביש לו. ועיין לעיל [סי' קם סכ"ח] שהארכנו לדון אם בתנאי כזה הוי רבית קצוצה.

ב. המחנה אפרים מפרש שהלוקח מקנה כבר מעכשיו את הפירות שיש לו במקום היוקר בקנין חליפין, דמושך את הפירות שבמקום הזול ומקנה תמורתן את אלו שבמקום היוקר, ואף שפירות אינן עושין חליפין, מ"מ שיטת הרמב"ם ור"ת דבחליפין שוה בשוה גם פירות עושין חליפין. ונפק"מ בין שני הביאורים דבאופן השני הפירות כבר נקנו לנותן ואם אבדו אבדו לו, וגם בעינן שיהא לו פירות כנגד כל הפירות שקיבל.[7]

<u>סעיף יח</u>

מקור הדין של השו"ע הוא בתשובת הריב"ש סי' שח. ועיקר החידוש בו הוא דיש איסורי רבית בהלואה זו אף שהלוה לוה ע"מ לקבל כ"ד, שהמלוה קיבל עליו את אחריות הסחורה שיקנה הלווה במעות, אם יארע בה הפסד בשעת הילוך הספינה בים. וכתב הריב"ש דיש בזה איסור אף שהפסד זה מצוי, אם מזעף הים או מחמת שודדים, ואין זה דומה למה שאמרו בגמ' [דף עג. ולעיל סעיף י] דמודה רב [שאסר קניית פרדיסא בהקדמת מעות] בתורי דנפיש פסידייהו, והיינו דמותר להקדים מעות על עגל ולהניחו ביד המוכר עד שיגדל הואיל ואם ימות או יכחיש ההפסד על הלוקח, והמיתה דבר מצוי תמיד.

טעם החילוק הוא דגבי קונה עגל הוי זביני, ובזה הקלו היכי שההפסד הוא דבר מצוי, אבל בנידון דהריב"ש הוי הלואה, דזוזי יהיב וזוזי שקיל ולא הדרי בעינייהו, ואי משום האחריות שקיבל עליו המלוה, מצינו איסור רבית גם בכה"ג גבי רב חמא [גמ' דף סט:]

ביאורים והערות

7. ויש לעיין בשיטת רש"י אם נתכוין להיתר הכללי של הלואת סאה בסאה ב"יש לו", שנתפרש להלן [דף עה.] או דמתוך שנתחייב לפורעו סאה במקום היוקר מיחזי טפי כרבית, ולא הקלו אלא באופן שמהשתא אוקמינהו ברשותיה, ואף שלא משך מ"מ הקלו. ויתכן שאין זה ההיתר הכללי של "יש לו" דלא סגי ביש לו מעט, אלא בעינן שיהא לו כנגד כל מה שלוה.

קנין הלכה

מראי מקומות

שהיה משכיר מעות ע"מ להוציאן, וביארו תוס' שהיה רב חמא מקבל עליו את אחריות המעות, וכלו זוזי דרב חמא, ומבואר דין זה להלן [סי' קעו ס"א].[8]

<u>בדברי הרמ"א במלוה מעות על היריד</u>

כתב הרמ"א שמותר להלוות יב' דינר על היריד ע"מ לקבל יג' דינר לכשיבואו לעירם, אם המלוה מקבל את הסחורה לידיו ומוליכה לעירו באחריותו.

מקור הדברים הוא בתשובת בנימין זאב [סי' שסד]. אמנם בטעם ההיתר מצינו ביאורים חלוקים:

א. בלשון הבנימין זאב משמע שהואיל והלוה קנה את הסחורה הזו במעותיו של המלוה, והמלוה מקבלה לידו בתורת משכון וגם מקבל עליו את האחריות, הרי אותו משכון נחשב כשלו.

ב. הט"ז [ס"ק לא] כתב דמיירי שהלוה זוכה מתחילה בסחורה זו עבור המלוה, והמלוה בעלים עליה עד שיבואו לעירם ושם מוכרה המלוה ללוה בי"ג דינרים.[9]

ולכן הקשה הט"ז דאין דברי הרמ"א חלוקים כלל על השו"ע, ולמה כתבם הרמ"א בסגנון של מחלוקת. ועיין ש"ך [ס"ק לג] שכתב דאכן אין דברי הרמ"א חלוקים כלל על השו"ע, אלא דכן דרכו של הרמ"א שכותב לפעמים בסגנון של מחלוקת אף שאין כאן מחלוקת.

ג. ומלשון הרמ"א משמע דאף שהמעות ניתנו בהלואה גמורה והסחורה שייכת ללוה, מ"מ הולכת הסחורה לעירם היא מעשה המשביח אותה ומעלה את ערכה, והמלוה שהוליכה באחריות נחשב שותף בשבח זה.[10]

<u>סעיף יט</u>

גם סעיף זה מקורו בתשובת הריב"ש [סי' שח המובאת לעיל סעיף יח], ושורש ההיתר בו הוא שאין כאן ענין הלואה כלל אלא עסק של ביטוח, שנותן ראובן לשמעון כ' דינרים כדמי ביטוח, ואם הספינה תאבד בים יתן שמעון לראובן את ק' הדינרים שהם ערך הספינה. וכ' הדינרים לא ניתנו כלל בהלואה אלא שמעון זכה בהם בקנין גמור, והוי כעין מכר, שתמורת המעות האלו קנה ראובן אצל שמעון את האחריות, ואף אם הקדים לשלם את דמי הביטוח אין התשלום על הספינה נעשה משום אגר נטר אלא משום שהספינה אבדה. [עוד הוסיף הריב"ש ראיה שאין זה אגר נטר, שהרי חיוב ק' הדינרים אינו חוב המתרבה מעט מעט כדרך אגר נטר, אלא הוא חל בפעם אחת אם אבדה הספינה, והוי כעין קנס שחל בפעם אחת ואינו ממון המתרבה].

ביאורים והערות

8. והנה הרמ"א [סי' קעא] הביא את דברי התה"ד שכתב שאם המשכיר את המעות קיבל עליו גם אחריות גניבה ואבידה ה"ז מותר, והקשה רע"א [שם] דא"כ ה"נ יהא מותר להלוות מעות על אחריות הספינה אם המלוה יקבל עליו גם אחריות גניבה ואבידה, ולמה הרמ"א [סעיף דידן] אינו מביא חילוק זה. ולכאורה יש לחלק דבנידון דספינה אחריות המלוה היא רק בזמן הילוך הספינה בים, אך אין הוא מקבל אחריות על המעות עד זמן הילוך הספינה, וגם לא מזמן שהספינה שבה בשלום עד שעת הפירעון, ולכן דמי טפי להלואה, וכבר הוזכרה סברא זו בדברי הריב"ש עצמו שם. והחוות דעת [סימן קעז ס"ק ט] כתב חילוק אחר, דלא התירו קבלת כל האחריות אא"כ התנו שהמלוה נשאר בעלים על המעות, כגון לקדש בהן את האשה, והשוכר רק קנה את הרווחים, אבל בהלואה רגילה שבה נעשה הלוה בעלים על המעות, אין היתר אף אם המלוה יקבל עליו את כל האחריות.

9. החוות דעת [ס"ק כח] תמה על הט"ז דא"כ ההיתר פשוט ומאי קמ"ל, ולכן מבאר החוו"ד דאחרי שהלוה זיכה את הסחורה בי"ב דינר ביריד עבור המלוה, חזר המלוה ומכרה לו בהקפה בי"ג דינר, וסד"א שיהא בזה איסור טרשא, וקמ"ל שאין בזה איסור משום שכל זמן שהאחריות על המוכר עדיין לא הגיע זמן התשלום, ולכן לא מיקרי שנוטל שכר עבור המתנת המעות.

10. דאם היה מוליכה באחריות הלוה לא היה אלא כפועל, שאין לו חלק בשבח, משא"כ כשמוליכו באחריות ה"ז נראה כשלו לענין שותפות בשבח.

קנין הלכה

מראי מקומות

סימן קסה

סעיף א

בגמרא [ב"ק דף צו:-צח.] הובאו כמה נידונים הקשורים לדין מטבע שנפסל או מטבע שנשתנה ע"י המלכות, וכגון בדין גזל מטבע ונפסל, דאיתא במשנה דאומר לו הרי שלך לפניך, ונחלקו בגמרא רבי ור"י אי איירי גם בפסלתו מלכות, או רק בפסלתו מדינה ועדיין יוצא במדינה אחרת, וכן במלוה את חבירו על המטבע ונפסלה המטבע. נידונים אלו נתבארו בשו"ע [סי' שסג ס"א, ובסי' עד ס"ז], וראה להלן בדברי הרמ"א בסעיף זה שהובאו חלק מהדברים. ואחרי כן הובא בגמרא הנידון שבסעיף זה, במלוה את חבירו על המטבע והוסיפו עליו [פירוש שהמלך ציוה להוסיף במשקל המטבע], שרש"י פירש שהנידון היה בדיני רבית, אם פרעון במטבע החדש חשיב רבית, ולכן הובא נידון זה בשו"ע בדיני רבית.[11]

והנה בסוגיית הגמרא לא עסקו בשאלה אם יכול לפרוע מהמטבעות הישנים, אלא משמע שאינו פורע בהם אלא במטבעות החדשות, והנידון הוא רק אם מנכה ממספר המטבעות שלוה, או שאינו מנכה אלא פורע סך זהה למה שלוה.[12]

[ולהלן בביאור דברי הרמ"א יובא ביתר פירוט הנידון אם יכולין לפרוע במטבעות הישנים].[13]

ונחלקו הראשונים בביאור הסוגיא:

א] הראב"ד כתב שהנידון בגמרא הוא רק מחמת הלכות רבית, והיינו שמדיני הממונות נקטינן שאין מתייחסים למטבע שנוסף משקלו כאל מטבע חדש, ולכן חייב לפרוע מטבע תחת מטבע שלוה, אלא שדנו בגמ' אם לאסור זאת משום רבית, דנמצא שהמלוה מקבל מטבעות גדולים יותר.

ולפי הראב"ד אם פיחתו ממשקל המטבע פורע מהמטבע החדש, דבכה"ג לא שייך לדון משום רבית, דאדרבה המלוה מקבל פחות ממה שהלוה.[14]

ואם הלוה לנכרי שאין בזה איסור רבית, והוסיפו על המטבע, פורע מהמטבע החדש אשר הוא עומד במקום המטבע הישן.

ב] הרי"ף והרמב"ם והרשב"א והרא"ש פירשו שהספק בגמ' אינו רק בדיני רבית, אלא בעיקר דיני הממונות אם לראות את המטבע שהוסיפו עליו כמטבע חדש ולנכות ממספר המטבעות שיפרע, או שאין זה מטבע חדש ופורע אותו סך מטבעות שלוה.

וכתבו הראשונים האלו שהנידון בגמרא הוא גם לענין מטבע שפחתו ממשקלו, אם הוי כמטבע חדש וצריך להוסיף במספר המטבעות או דלא חשבינן ליה כמטבע חדש.

וכשיטה זו של הרי"ף והרמב"ם פסקו הטור והשו"ע.

ביאורים והערות

11. אמנם להלן יבואר שהנידון שבסעיף זה הוא גם נידון בדיני ממונות, ונפק"מ במטבע שפחתו ממשקלו.

12. עיי"ש ברש"י [ד"ה והוסיפו] שפירש דהנידון בגמרא הוא אליבא דרב, שאמר בסוגיא דלעיל שהמלוה על המטבע ונפסל אינו יכול לפרוע במטבע הישן, והרא"ש כתב דאזיל אליבא דשמואל דאמר שפורע לו מן השני, שיכול לומר לו לך הוציאו במישן, ונתבאר בגמרא שזה דוקא בדאית ליה אורחא למיזל למישן, והכא מיירי בדלית ליה אורחא למיזל למישן, ולכן גם לפי שמואל אינו יכול לפרוע מהמטבע הישן.

13. לנידון זה רמז גם הש"ך [ס"ק א] במה שכתב "כלומר שמלוה לו בענין שחייב ליתן לו ממטבע היוצא" וכו'.

14. גם רש"י פירש שנידון הסוגיא הוא בדיני רבית, אך לא נתפרש בו שאין נידון כלל בדיני ממונות וכגון בפחתו ממשקל המטבע.

קנין הלכה

מראי מקומות

ואמרו בגמרא שהדין תלוי בשני עניינים:

א. האם זיילי פירי מחמת ההוספה במשקל המטבע, שאם הוזלו הפירות ה"ז מוכיח שהמטבע הזה הוא מטבע חדש ואינו נחשב המשך למטבע הקודם, משא"כ אם לא הוזלו הפירות ומחירם נשאר כמו לפני ההוספה ה"ז מוכיח שאין זה מטבע חדש ולכן אינו מנכה ממספר המטבעות שלוה. [ואם הוזלו הפירות שלא מחמת ההוספה על המטבע אלא מסיבה אחרת כגון שהתרבו התבואות, אינו מנכה לו, כך מבואר בגמרא שם].

ב. אף אם לא זיילי פירי מחמת ההוספה, מ"מ אם הוסיפו במשקל המטבע יותר מחומש[15] צריך לנכות ממספר המטבעות שפורע, שאם לא כן נמצא המלוה מרויח הרבה בנסכא.

ומבואר בספר התרומות וברשב"א ובשו"ת הרא"ש [כלל קח] ששני העניינים האלו נאמרים גם במקרה שפחתו ממשקל המטבע, שאם יקרי פירי מחמת הפחת, ה"ז מוכיח שזהו מטבע חדש וצריך הלוה להוסיף במספר המטבעות שפורע. וכן אף אם לא יקרי פירי, מ"מ אם פחתו במשקל המטבע יותר מחומש ה"ז נחשב מטבע חדש וצריך להוסיף.[16]

בטעם השיעור של חומש כתבו הראשונים ביאורים חלוקים:

א. הרא"ש [ב"ק פ"ט הי"ב] כתב דעד חומש אין זה נחשב שהמלוה מקבל יותר נסכא, כיון שאם ירצה להפוך את המטבעות לנסכא יפחת לו חומש מחמת ההיתוך ושכר הצורף.[17]

ב. הרשב"א בתשובה [ח"ד סי' רפז] כתב דעד חומש לא חשיב שינוי במטבע כיון שגם במטבעות הישנים יש השוקלים יותר מאחרים בשיעור חומש.

ג. המרדכי [ב"ק סי' קי] כתב שעד שיעור חומש אין הלוה מקפיד, ולא חשיב שינוי כ"כ. [וכתב הדרישה דדמי למה שאמרו שאין איסור הלואת סאה בסאה בדבר מועט, דלא קפדי ביה אינשי].

והובאו ג' הטעמים האלה בש"ך [ס"ק ד].

<u>בדברי הרמ"א, אימתי יכול לפרוע חובו במטבע הישן שנפסל</u>

הרמ"א ציין לשו"ע חו"מ [סי' עד ס"ז], ושם הביא את שיטת תוס' [ב"ק דף צז. ד"ה המלוה] שכתבו להבחין בין שני אופנים:

ביאורים והערות

15. והיינו חומש מלבר, שמטבע שמשקלו ד' הוסיפו עליו והוא עכשיו יותר מה'.

16. ומבואר לפי"ז שגם הנידון של הוספה או פחת יותר מחומש הוא נידון בעיקר שם המטבע. ונמצא שאם לא זיילי פירי אך הוסיפו על המטבע יותר מחומש והלוה ינכה מהמטבעות שפורע יפסיד המלוה, שמקבל סך מעות מופחת שיוכל לקנות ממנו פחות פירות. ובחוות דעת [ס"ק ד] כתב דהיכי דלא זיילי פירי אין זה מטבע חדש, ומה שאמרו בגמ' שאם הוסיפו יותר מחומש מנכה לו הוא רק מחמת איסור רבית. אמנם בראשונים שהוזכרו למעלה מבואר שדינא דגמרא נאמר גם בפחתו ממשקל המטבע יותר מחומש, דמוסיף לו על מנין המטבעות אף שלא יקרי פירי, ומוכח שגם כשלא נשתנה מחיר הפירות דייניין ליה כמטבע חדש אם הוסיפו במשקל או פיחתו יותר מחומש.

17. טעם זה של הרא"ש מתאים רק להיכי שהוסיפו על המשקל של המטבע, ואינו מתאים למקרה שפחתו במשקל. [ואכן הרא"ש מתייחס בדבריו רק לחשש של מיחזי כרבית מחמת תוספת הנסכא, וע"ז כתב דלא חשיב תוספת, ואין הרא"ש מתייחס כלל לנידון של שינוי גוף המטבע שיש מחמת שינוי הנסכא].

ובעיקר ביאור סברא זו של הרא"ש, כתב הט"ז דהרא"ש ביאר את קושית הגמרא "והא קא שבח לענין נסכא", שהלוה אומר למלוה דעד כמה שיהיו בידו מעות מזומנות לפרוע לו מהמטבע החדש, הרי יוכל להתיכן ולעשות מהן מטבעות כגודל המטבעות הישנות שלוה ממנו ועדיין ישאר עודף של נסכא, ונמצא שנותן לו נסכא עודף על מה שלוה.

קנין הלכה

מראי מקומות

א. המלוה את חבירו בסתמא ואח"כ נפסל המטבע, יכול לפורעו במטבע הישן אף שנפסל ואינו מתקבל בשום מקום, דמטבע שנפסל הוי כחיטים שהוזלו, וכשם שאם הלוה לו חיטים והוזלו פורעו בחיטים כך הדין במטבע שנפסל.

ב. הלוה את חבירו על המטבע, והיינו שפירש לו שההלואה היא במטבע היוצא, אינו יכול לפורעו במטבע שנפסל ואינו יוצא בשום מקום, אמנם אם יש מדינה שהמטבע הישן יוצא בה והמלוה עתיד להגיע למדינה זו, או שסוחרי מדינה זו מצויים כאן והם מקבלים את המטבעות האלו [ואין המלכות מקפדת על זה], יכול לפרוע במטבע הישן, דגם זה נחשב כמטבע היוצא.

וכדברי תום' כתבו גם הרא"ש והרשב"א.

ברעת הרמב"ם [והשו"ע חו"מ סי' עד ס"ז שהעתיק את לשונו], עיין בהערה.[18]

<u>מטבע שנתחדשה בלי תוספת במשקל</u>

כתב הרמ"א ומקורו במרדכי [ב"ק סי' קי], שאם המלך חידש מטבע [נראה שהכוונה שחידש צורה למטבע] מבלי להוסיף על המשקל של הנסכא, אין אנו דנים את המטבע החדשה כמטבע אחר אלא אמרינן שזו אותה המטבע, ולכן אף אם המטבע החדשה חריפה יותר ולכן זיילי פירי אינו מנכה לו ממספר המטבעות. וכתב הגר"א [ס"ק ג] דכן משמע ברש"י [דף צז: ד"ה והא].

וכתב החזו"א [סי' עד ס"ק ב] דההביאור בזה הוא דכיון שמטבעות של זמן חז"ל עיקר שוויים הנסכא וכאן לא נשתנה הנסכא כלל, לכן אמרינן דהוי כאילו לא נשתנה המטבע ולא הוחלף אלא שנעשה חריף יותר ומחמת זה זיילי פירי, ובכה"ג אין מנכה כלל מהמטבע, ואמרינן ע"ז דאין יוקר וזול במטבע והפירות הם שהוזלו.[19]

ביאורים והערות

18. המפרשים נחלקו בדעת הרמב"ם [פ"ד הי"א] אם סובר כתוס' וסיעתו שבסתם הלואה יכול לפרוע במטבע הישן אם אינו יוצא בשום מקום, או שסובר שגם בסתם הלואה אינו יכול לפרוע במטבע זו:

[א] המ"מ מפרש שהרמב"ם חולק על תוס' וסובר שגם במי שהלוה לחבירו בסתמא ולא התנה שיהא "על המטבע" אינו יכול לפרוע אלא במטבע היוצא באיזו מדינה. [וצ"ל לפי"ז דמש"כ הרמב"ם שם "וכן בכתובה אם כתב לה מטבע ידוע ופירש משקלו", קאי רק על כתובה, אך בסתם הלואה גם אם לא פירש את משקל המטבע חייב ליתן לו דוקא מטבע היוצא באיזה מקום].

וכתב המ"מ שגם מלשון הרי"ף משמע שגם בסתם הלואה איירי ולא רק במפרש על המטבע. והב"י [חו"מ סי' עד ס"ז] הביא את דברי המ"מ האלו, וגם הסמ"ע [ס"ק טו] כתב דהשו"ע סובר כהרמב"ם וכביאור המ"מ, ולפי"ז הרמ"א שהביא אח"כ את שיטת התוס' בא לחלוק על השו"ע.

[ב] מדברי הב"ח [יו"ד ריש הסימן], ומדברי הש"ך [חו"מ סי' עד סעיף ז] שלא הביאו כלל שיש שיטה החולקת על תוס' וסיעתם, נראה שפירשו דגם לפי הרמב"ם בסתם הלואה פורע במטבע הישן אף שאינו יוצא בשום מקום, ורק כשפירש על המטבע צריך לפרוע במטבע היוצא באיזה מקום.

19. יסוד זה דאין יוקר וזול במטבע, והיינו שאף כאשר ניכר שהיוקר והזול של הפירות נובע מכוחו של המטבע או מהעדר כוחו, אפ"ה אנו אומרים שהמטבע במקומו עומד ופורע לו את מספר המטבעות שלוה, נלמד גם ממשמעות הסוגיא דב"מ [ריש פרק הזהב], דאיתא בברייתא דדינר של כסף שיעורו אחד מכ"ה בדינר של זהב, ואמרו ע"ז בגמ' דמזה מוכח שהזהב הוא הטיבעא, והכסף ביחס אליו הוא פירא, דאת"ל שהזהב הוא פירא, וכי משער תנא במידי דאוקיר וזיל. ומבואר בגמ' דחוק הוא שהטיבעא אינו משתנה, ואנו מייחסים את כל השינויים לדינר הכסף שהוא נחשב פירא [לפי הך תנא]. והרי לפעמים ידוע שסיבת השינוי בזהב, הוא כגון שנתגלו מכרות זהב וירד ערך הזהב בעולם, וכן כתב החזו"א [יו"ד סי' עב סוס"ק ו, וסי' עד ס"ק ה, וס"ק ח].

אמנם בשו"ת מהרשד"ם [חו"מ סי' עה] משמע דס"ל דכל היכי שידוע לנו שסיבת השינויים ביחס בין המטבעות או במחירי הפירות היא במטבע, אזי אמרינן שהמטבע עצמו נשתנה, ונפק"מ שאם לוה ק' דינר ועלה ערך הדינרים ביחס למטבעות אחרות או ביחס לפירות, ונראה הדבר שהוא מחמת חריפותם של הדינרים, אינו פורע לו ק' דינר אלא מנכה לפי חשבון. ומבואר מדבריו שגם במטבע עצמו יתכנו שינויים

קנין הלכה

מראי מקומות

בענין נאמנות אומנים נכרים

כתב הרמ"א שאם עשו מטבע חדשה ואין אנו יודעים אם הוסיפו או פיחתו חומש, סמכינן אאומנים נכרים במסיחין לפי תומן או בערכאות שממונים על כך. מקור הדברים הוא בספר התרומות [שער מו ח"ח ס"ד], ועיי"ש שכתב בתחילה דטעם הנאמנות הוא משום שהמלך ציוה אותם להעיד האמת במלאכתם ובמשקלם, ולכן יש להם תורת ערכאות דלא מרע נפשייהו [וכעין המבואר בגיטין (דף י:) דשטרות חוב העולים בערכאות של גויים כשרים]. אח"כ הביא סה"ת ראיה מהגמ' [גיטין יט:] גבי רב פפא דכי אתא לגביה שטר פרסאה מקרי ליה לשני כותים זה שלא בפני זה במסיח לפי תומו וגבי ביה ממשעבדי. ובגמ' זו מבוארים שני עניינים חלוקים בשל נאמנות הגויים.

א] עצם השטר כשר אף שעדיו גויים, וזה ע"פ הגמרא הנ"ל דשטרות העולים בערכאות כשרים.

ב] אמנם ר"פ היה נצרך לעדות נוספת שהרי לא ידע מה כתוב בשטר, וסמך בזה על שני נכרים במסיח לפי תומו, ומכאן למד הרמ"א שבדברי סה"ת כלולים שני עניינים: א. נאמנות מדין ערכאות. ב. נאמנות מדין מסל"ת.[20]

בדברי הרמ"א לענין מלך שגזר כיצד יפרעו החובות

כתב הרמ"א שאם המלך ששינה את משקל המטבע גזר שלא ינכו ממספר המטבעות, אלא יפרעו את מספר המטבעות שלוה במטבע החדש, אמרינן בזה דדינא דמלכותא דינא, ומקורו בב"י בשם תשובת הרמב"ן שבספר התרומות [שער מו ח"ח סי' ה]. ועיין ש"ך שהביא שהרש"ל והב"ח כתבו לחלוק על פסק זה, דס"ל דלא נאמר דינא דמלכותא אלא בעניני המיסים והקרקעות הנוגעים למלך, אך הש"ך בעצמו האריך להצדיק את פסק הרמ"א, דאף לשיטה זו שדינא דמלכותא נאמר רק בעניינים הנוגעים למלך, מ"מ ענין המטבעות ושיוויים הוא מכלל טכסיסי המלוכה שהוא ענין הנוגע למלך.

וכתב הרמב"ן בתשובה דכאשר פורע על סמך גזירת המלך אין בזה משום רבית, וטעמו דענין הרבית שייך רק בזה שהלוה מחייב את עצמו מרצונו בתוספת על סך ההלואה, אבל היכי שכופים אותו לעשות כן אין זו רבית כלל, אלא הוא רק נידון בהלכות גזל, דאם המלוה נוטל את התוספת נוטל מעות גזל, וע"ז כתב הרמב"ן דכיון שדינא דמלכותא דינא אין זה גזל ביד המלוה.

סימן קסו

סעיף א

מקור הדין שהמלוה לחבירו לא יעשה מלאכה בעבדו אפילו בזמן שהעבד בטל הוא בגמ' דף סד:-סה., והטעם משום דמיחזי כרבית.

ביאורים והערות

בערך שלו. עוד מבואר דס"ל דכל עיקרו של המטבע הוא שיוויו, ולכן אם הוקר או הוזל ה"ז שינוי בגוף המטבע וצריך לנכות או להוסיף, וזה דלא כתוס' [ב"ק דף צז] וסיעתם שכתבו דמטבע שנפסל הוי כחיטים שהוזלו.

וע"ע בספר פתח הבית למהר"א גלובא [סי' כו] שנסתפק בביאור הסוגיא [ב"מ מד:] אם בכל גווני אמרינן דאין יוקר וזול במטבע, או דהיכי שברור לן שסיבת השינוי במטבע אמרינן דהמטבע הוא שהוזל.

20. ויש נפק"מ לדינא דמדין ערכאות סגי לכאורה באומן אחד וא"צ שיעידו שני אומנים, אמנם מסתבר דבעינן שיאמר דבריו בתורת עדות ולא כמסיח לפי תומו, שאז י"ל דלא רמיא אנפשיה כ"כ ולא מרע נפשיה. ואילו כשסומכים עליהם מדין מסל"ת קפדינן איפכא, שלא יאמרו דבריהם בתורת עדות אלא כמסיחים לפי תומם, ואולי בעינן שניהם כמו בגמ' הנ"ל [גיטין יט:].

קנין הלכה

מראי מקומות

מקור הדין שלא ידור בחצרו חינם אפילו בחצר דקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר הוא בגמ' [דף סד:], דאיתא התם בלישנא קמא דאם דר בחצר זו צריך להעלות לו שכר, ומבואר [בדף סה.] דהטעם משום דמיחזי כרבית.

ונחלקו הראשונים בדין זה של דר בחצר דלא קיימא לאגרא:

א. הרמב"ן והרשב"א והרא"ש נוקטים דכיון שהלוה אינו מפסיד ממון, שהרי החצר בלאו הכי לא קיימא לאגרא, לכן אין זה בגדר אבק רבית, ואף להסוברים שבאבק רבית אם נטלו המלוה חייב להחזירו לצאת ידי שמים [עיין לעיל סי' קסא ס"ב], בציור זה שאין הלוה נחסר אינו חייב להחזיר אף לצאת ידי שמים.[21]

ב. הרמב"ם [פ"ו ה"ד] נקט דהוי כשאר אבק רבית, וכתב המ"מ דלפי דבריו, להסוברים שבאבק רבית חייב להחזיר לצאת ידי שמים, ה"נ גם אם כבר דר חייב לצי"ש.

<u>להלכה</u>: השו"ע הביא את דעת הרמב"ן וסיעתו בסתמא, שאינו חייב להחזיר אף אם בא לצאת ידי שמים, ואת דעת הרמב"ם הביא כדעת יחיד, והיינו דנקט לעיקר כהרמב"ן.

<u>בדברי הרמ"א בחצר דקיימא לאגרא</u>

כתב הרמ"א שבחצר דקיימא לאגרא הוי אבק רבית לכו"ע, והטעם משום שהלוה נפסד בזה שאינו יכול להשכיר את חצירו, ואף בגברא דלא עביד למיגר, מ"מ קי"ל בשו"ע [חו"מ סי' שסג] שבחצר דקיימא לאגרא חייב לשלם לו אם דר בחצירו שלא מדעתו, וא"כ פשוט שדירתו של המלוה בחצר כזו נחשבת לקיחת ממון גמור והו"ל אבק רבית ולא רק מיחזי כרבית. [והא דלא הוי רבית קצוצה הוא משום שלא קצצו עליה בשעת ההלואה].

<u>ש"ך ס"ק א</u>

דברי הש"ך [ס"ק א] נתבארו לעיל [סי' קס סעיף ז].

<u>סיכום הדינים הכתובים בש"ך ס"ק ה</u>

הש"ך [ס"ק ה] האריך לבאר את דברי תלמידי הרשב"א המובאים בב"י, ואמנם חלק מהדינים אינם נוגעים לדיני רבית אלא לדיני שכירות ולדיני נהנה, ונכתוב בזה את תורף הדברים:

א] <u>מלוה שנכנם מעצמו לדור בחצרו של הלוה</u>

א. מלוה שנכנם מעצמו לדור בחצרו של הלוה, אם החצר קיימא לאגרא חייב המלוה לשלם את שכר הדירה כשאר דר בחצר חברו שלא מדעתו אם החצר קיימא לאגרא. דין זה אינו שייך להלכות רבית אלא זהו חיוב ממוני פשוט.

ביאורים והערות

21. ומה שאמרו בגמ' הלוהו ודר בחצרו חייב להעלות לו שכר, כתבו הרמב"ן והרשב"א דמיירי שעדיין הוא דר בחצר ואמרינן לו שלא ידור ע"מ שלא לשלם משום דמיחזי כרבית, אבל על מה שכבר דר פטור הוא מלשלם. והחכמת אדם [כלל קלו ס"ט] כתב דמה שנתבאר שצריך להעלות שכר היינו דקודם שבא לגור בחצר אמרינן לו שצריך לשלם על דירה זו, אבל אם כבר נכנס לגור אין מוציאין ממנו את דמי המגורים וא"צ לצאת כיון שהאיסור רק משום דמחזי כרבית, וצ"ע דברמב"ן וברשב"א מפורש דאף כשהוא כבר דר מחייבין אותו לשלם, ורק אחרי שכבר דר אין מחייבין אותו לשלם.

קנין הלכה

מראי מקומות

כתבו תלמידי הרשב"א שהמלוה הזה עבר גם באבק רבית, ומסתבר דהיינו כאשר המלוה נכנס שלא ע"מ לשלם, אך לפי האמת מחוייב המלוה לשלם ללוה את שכר הדירה ואף ירדו לנכסיו.[22]

ב. וכתב הש"ך דלאו דוקא בחצר דקיימא לאגרא מחוייב המלוה לשלם, אלא ה"ה בכל האופנים המבוארים בשו"ע [חו"מ סי' שסג סעיפים ו-ח] שמחייבין את הדר אף בחצר דלא קיימא לאגרא, [כגון שאמר לו בעל החצר לצאת, או בגברא דעביד למיגר ועשה לו קצת הפסד בחצר כגון שהשחיר את הכתלים, או אם המלוה גילה דעתו שהיה מוכן לדור אף בשכר], חייב גם בנ"ד לשלם דמי שכירות, ולא אמרינן שמחמת שיש כאן איסור אבק רבית תהא לו הקלה בדיני הממונות.

ג. אם לאחר שדר המלוה בחצר [באופנים הנ"ל שהוא מחוייב מדיני הממונות לשלם שכר הדירה] מחל לו הלוה, יש במחילה זו איסור אבק רבית, ואין זו רבית קצוצה כיון שלא קצצו זאת בשעת ההלואה.

ד. אם הלוה שהוא בעל החצר, לא מחל במפורש על השכר אלא פרע את חובו בלי לתבוע לנכות את שכר הדירה, נחלקו הראשונים:

א. הראב"ד [פ"ו ה"ב] כתב שזה נחשב כמחילה מפורשת, ושוב אינו יכול לתובעו, ועבר בזה משום רבית מאוחרת.

ב. המ"מ [שם] סובר שאין כאן מחילה ויכול לתובעו, וכתב הב"י שני טעמים לדברי המ"מ: א) אין ראיה שמחל לו מזה שפרע את חובו בסתמא. ב) גם את"ל שיש בזה ראיה שמחל לו מ"מ הוי מחילה בטעות.

והש"ך כתב לדינא כהמ"מ, וכהטעם הראשון של הב"י שבסתמא לא אמרינן שמחל לו, ואם מחל להדיא כתב הש"ך דצ"ע אם נימא דהוי מחילה בטעות, כטעם השני של הב"י.

ב] <u>מלוה שנכנס לדור בהסכמת הלוה</u>

א] אם בשעת ההלואה אמר לו הלוה הלויני ודור בחצרי, הרי מתפרש בסתמא כאילו אמר לו הלויני ודור בחצרי חינם, ויש בזה איסור רבית קצוצה ויוצאה בדיינים. [אך אין בי"ד יורדין לנכסי המלוה להוציא את הרבית, (כמבואר בסימן קסא ס"ה), וכאן אין חוב ממוני של שכר דירה הואיל והלוה נתן את הדירה למלוה בחינם, בתורת רבית].

ב] אם אחרי ההלואה אמר הלוה למלוה דור בחצרי אין אנו מפרשים שכוונתו שידור בחינם, וממילא צריך להעלות לו שכר כיון שהחצר קיימא לאגרא.

ועיין ט"ז [ס"ק ג] שתמה דהא בשו"ע [חו"מ סי' שסג] נקטינן שהאומר לחבירו דור בחצרי, כוונתו שידור בחנם ואינו יכול לתבוע ממנו שכר. וכתבו הש"ך [נקודות הכסף] והתפארת למשה דיש לחלק, דבשו"ע [חו"מ שם] איירי בחצר דלא קיימא לאגרא, והכא איירי בקיימא לאגרא. ובחידושי הריטב"א כתב טעם אחר [וכן כתב החוות דעת ס"ק ג] דהיכא שיש איסור רבית לא נקטינן בסתמא שעבר על איסור רבית ונתכוין שידור בחינם, אלא אמרינן שנתכוין שידור בשכר, משא"כ בשו"ע [חו"מ סי' שסג] דלא איירי במלוה ולוה כלל, לכן מפרשינן שכוונתו שידור בחינם.

ביאורים והערות

22. ומשמע בדברי תלמידי הרשב"א דתרווייהו איתנהו, המלוה מחוייב לשלם את שכר הדירה ללוה מצד דיני הממונות, ומאידך אמרינן נמי שהמלוה עבר באיסור אבק רבית, כיון שנכנס על דעת שלא לשלם, וסמך על זה שהלוה לא יתבענו, משום ההלואה. וקצ"ע דכיון שסמיכה זו של המלוה אין בה ממש והלוה יכול לתובעו לשלם, א"כ אין כאן נטילת רבית אלא גזל, שהרי נכנס לרשות הלוה שלא מדעתו.

ג] אם אחר ההלואה אמר הלוה למלוה דור בחצרי בחינם אין בזה חיוב לשלם מדיני הממונות, אך יש בזה איסור רבית, ודעת הש"ך [להלן ס"ק ט] שאין זו רבית קצוצה, כיון שלא נקצצה בשעת ההלואה וגם לא בשעת הרווחת הזמן.

ד] אם הגיע זמן הפירעון ואמר הלוה למלוה דור בחצרי בחינם בשכר הלואתך, הרי אנו מפרשים זאת כרבית הניתנת בזמן הרווחת זמן, שהרי מרויח לו זמן תמורת הדיור בחצר. [ולהסוברים דיש איסור רבית קצוצה בזמן הרווחת זמן ה"נ הוי ר"ק].

ה] אם הגיע זמן הפירעון ואמר הלוה למלוה דור בחצרי, ולא פירש שידור בחינם, כתב הש"ך שבסתמא אין זה מתפרש שהוא בחינם וחייב להעלות לו שכר.

ו] אם אמר לו דור בחצרי חינם ולא פירש שהוא בשכר ההלואה, משמע בש"ך שגם זה אינו רבית קצוצה, ואולי הטעם משום שבלשון זה לא משמע שהמלוה הרויח זמן ללוה, וכיון שלא הרויח לו זמן אין זו ר"ק.

<u>בדברי הרמ"א שציין לשו"ע חו"מ סי' עב</u>

הרמ"א ציין לשו"ע חו"מ [ריש סי' עב], וכוונתו לכאורה למה שהביא שם השו"ע בשם י"א דאסור למלוה להשתמש במשכון שנתן לו הלוה אף אם כוונתו לשלם שכר מלא על השימוש הזה, דאף שאם התנו מתחילה בזמן ההלואה שהמלוה ישתמש בשכר ה"ז מותר, מ"מ אם לא התנו כן תחילה יש לחוש לחשד, שמא יחשדוהו שאינו משלם שכר מלא רק שכר נמוך, ועובר באיסור רבית.

<u>סעיף ב</u>

הסעיף הקודם עסק במלוה שנכנס מעצמו לדור בחצרו של הלוה, סעיף זה עוסק בלוה שאמר למלוה מתחילה הלויני ודור בחצרי. וכתב השו"ע בזה שתי הלכות:

א] <u>אמר לו הלויני ודור בחצרי בחצר דקיימא לאגרא</u>

כתבו הרי"ף ושאר ראשונים דהוי רבית קצוצה, דכיון שלשון זו מתפרשת שידור בחינם ה"ז נותן לו את הדיור בחצר בתורת רבית, ודירה זו יש לה דין ממון גמור, שהרי החצר קיימא לאגרא.

וכתב הגר"א [ס"ק ה] שדין זה הוא גם בגברא דלא עביד למיגר, דכיון שמבואר בשו"ע חו"מ [סי' שסג] שבחצר דקיימא לאגרא מחייבין את הדר בחצר אף אם הוא גברא דלא עביד למיגר, א"כ דירה זו חשיבא ממון גמור.[23]

ב] <u>אמר לו הלויני ודר בחצרי בחצר דלא קיימא לאגרא</u>

בדין זה נחלקו הראשונים:

א] הרמב"ן כתב דבחצר דלא קיימא לאגרא אין זה אפילו אבק רבית, כיון שהלוה אינו נחסר, ואפילו בגברא דעביד למיגר מ"מ

ביאורים והערות

23. עיין בחידושי רע"א [דף ס:] שהקשה דהא הוי נשך בלי תרבית דאף שהלוה נחסר, שהרי החצר קיימא לאגרא, מ"מ המלוה אינו מרויח ממון שהרי הוא גברא דעביד למיגר. ותירץ דכיון שתלו את המגורים בהלואה, ה"ז כאילו המלוה נמלך עכשיו ושכר את החצר, אלא שאינו משלם על השכירות כי היא ניתנת לו בשכר ההלואה, ולכן הו"ל נשך ותרבית. [אמנם עיין להלן שעכ"פ בחצר דלא קיימא לאגרא אין סברא זו, שכיון שתלו את המגורים בהלואה ה"ז כאילו נמלכו ועשו שכירות, ואי"ז מוסכם על כל הראשונים ורק הרמב"ם וסיעתו סוברים אותה].

קנין הלכה

מראי מקומות

תרבית איכא ולא נשך, ומ"מ אסור לכתחילה משום דמיחזי כרבית, וכן כתב הרא"ש בשם הרמב"ן וכן מובא בספר גידולי תרומה [שער מו ח"ג ס"ט] בדעת הרמב"ן.

ב] הרז"ה והטור והבעל המאור כתבו דהוי אבק רבית, וכן פסק השו"ע.

ג] הש"ך [ס"ק ו] הביא שדעת הרמב"ם היא דכל שאמר הלויני ודור בחצרי ה"ז רבית קצוצה, וכן כתבו הסמ"ק, ובספר התרומות [ח"ג סי"ט] כתב שזו גם דעת הרי"ף. ולכאורה טעמו של הרמב"ם שהואיל ואמר לו הלויני ודור בחצרי ה"ז כאילו נמלך עתה להשכיר את החצר.[24]

וכתב הש"ך שלהלכה יש להתייחס למחלוקת הזו אם הוי אבק רבית או רבית קצוצה כספיקא דדינא ואין מוציאין מיד המוחזק, והיינו שאין מחייבין את המלוה להחזיר את דמי המגורים, ובספר גידולי תרומה כתב דהעיקר כהרמב"ן דלא הוי רבית קצוצה.

<u>קציצת רבית בשעת הרווחת זמן</u>

השו"ע הביא שנחלקו הפוסקים בדין מלוה שהרויח זמן ללוה, וקצצו שתמורת הרווחת הזמן יתן הלוה למלוה ממון או טובת הנאה אחרת, דעת הרמב"ם [פ"ו ה"ג בשם רבותיו] שאין זו רבית קצוצה, כיון שלא נקצצה הרבית בשעת ההלואה ממש. וכתב הראב"ד [שם] וכן כתבו הרמב"ן והרשב"א והריטב"א והנ"י [בדף סד:] דהוי ר"ק.[25]

בדעת הסוברים דיש איסור רק בהרווחת זמן מצינו שתי דעות:

א) הראב"ד כתב דמיירי שהגיע זמן הפירעון ואז הרויח לה זמן, דאז הוי כשעת מתן מעות.[26] וגם הנ"י כתב שהגיע זמן הפירעון.

ב) מהרמב"ן משמע דלא איירי דוקא כשהגיע זמן הפירעון, אלא דעצם זה שהאריך את משך ההלואה ותמורת זה קיבל ממון [או זכות דירה בחצר] ה"ז רבית קצוצה.

<u>נתינת רבית שלא בשעת הרוחת הזמן</u>

עיין ב"י דמשמע שסובר דלהחולקים על הרמב"ם, וסוברים שיש דין רבית קצוצה גם שלא בזמן מתן המעות מהמלוה ללוה, לא בעינן כלל שעת הלואה או שעת הרווחת זמן, אלא כל שעדיין הלוה חייב מעות ובא ונתן למלוה ממון, או שנתן לו לדור בחצר ואמר לו שזה בשכר ההלואה, הרי זו רבית קצוצה.

אמנם ברשב"א וריטב"א בסוגיא [דף סד:] מפורש שאין בזה איסור ר"ק, דדוקא בזמן הרווחת הזמן הוי ר"ק, אך באופן שגם בלי

ביאורים והערות

24. ועיין חוות דעת [ס"ק ג] שכתב שאין מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן, דהרמב"ם איירי באומר הריני מלוה לך "על מנת" שאדור בחצרך, ולשון זו מתפרשת שהדירה היא בשכר ההלואה, ובזה מודה הרמב"ן שיש איסור רבית קצוצה, אבל אם אמר הריני מלוה לך ואדור בחצרך מודה הרמב"ם לרמב"ן שלשון זו אינה מתבארת כלשון של השכרה ובזה איירי הרמב"ן, ובאופן זה גם הרמב"ם מודה שאין זו רבית קצוצה.

25. ולפי הכללים שכתבו האחרונים בלשונות השו"ע כל מקום שכתב השו"ע לשון יש אומרים וכו' ויש אומרים העיקר כדעה בתרא.

26. והיינו דכאשר הגיע זמן הפירעון תו אין המעות עומדות להוצאה, וכאשר מרויח לה זמן הוי כנותן לה את המעות מחדש בהלואה.

קנין הלכה

מראי מקומות

הרבית כבר זכה הלוה במעות לזמן אין כאן ר"ק, וכבר נחלק בזה הש"ך [ס"ק ה וס"ק ט] על הב"י ועל ההגהת דרישה שכתבו שיש בזה ר"ק.[27]

סעיף ג

מחלוקת הראשונים בדין סלוקי בלא זוזי

נתבאר בגמ' [דף סא:] דאבק רבית אינו יוצא בדיינים, והיינו שאם המלוה כבר גבה את אבק הרבית אין בי"ד כופין אותו להחזירו. ובגמ' [דף סז.] פליגי אמוראי בדין מלוה שקיבל שדה במשכנתא ואכל את פירות השדה באיסור אבק רבית, ואכל מהפירות כשיעור כל החוב, והלוה לא שילם עדיין כלל עבור הקרן של ההלואה, רבא בריה דרב יוסף סבר דבזה שהמלוה אכל את הפירות בשיעור כל החוב נפרע החוב, ומסלקינן ליה מהמשכנתא, דנהי דאין א"ר יוצא בדיינים הכא אין מוציאין ממנו ממון רק נוקטים שהחוב נפרע. ורב אשי חלק ואמר דסלוקי בלא זוזי אפוקי הוא, ואם לא יפרע לו את הקרן של ההלואה הרי זה כאילו מוציא ממון מהמלוה, וא"ר אינו יוצא בדיינים, וקיי"ל כרב אשי.

ונחלקו הראשונים [דף סד:] בדין זה:

א] הרי"ף והרמב"ן כתבו שדין זה נאמר בכל אבק רבית, שאם הלוה נתן למלוה אבק רבית קודם ששילם לו את הקרן, אין מנכין מן הקרן וחייב הלוה לפרוע את מלוא סכום ההלואה, שאם ננכה לו מן הקרן ה"ז כאילו מוציאין מהמלוה את אבק הרבית שנטל.

ב] רבינו אפרים, הרז"ה והרא"ש חולקים על הרי"ף, וסוברים דדוקא במשכנתא אמרינן הך סברא דסלוקי בלא זוזי אפוקי הוא, משום שהמשכנתא נמצאת תחת ידו של המלוה, ואם מכח תשלום אבק הרבית יסלקו אותו מהמשכנתא ה"ז כאילו מוציאין ממנו ממון, אבל בשאר אבק רבית לא אמרינן הכי, שהרי אין אנו באים להוציא ממון מיד המלוה רק מנכים מהחוב שהלוה חייב לו.[28]

ביאורים והערות

27. **תוספת עיון**

הרווחת זמן בחוב הבא מחמת מקח

הב"י [סי' קעו] הסתפק במי ששכר דירה והתחייב לשלם בזמן מסויים, ואח"כ ביקש מהמשכיר להרויח לו את זמן התשלום ותמורת זה יוסיף לו ממון, אם תוספת זו נחשבת כרבית דרך מקח, שהרי כל עיקר חוב השכירות הוא בדרך מקח, או דכיון שהתוספת אינה ניתנת עבור עצם השכירות אלא עבור הרווחת הזמן, לכן ייחשב כרבית קצוצה, דהוי כאילו שילם לו את השכר וחזר והלוה אותו ממנו.

ועיין חוות דעת [ס"ק ד] וגר"ז [סעיף ה] שנקטו להחמיר בספק זה דחשיב ר"ק.

{כתב המחו"ד [סי' קעו ס"ק ו] דכל מה שדן הב"י שיהא בזה משום ר"ק היינו להמולקין על הרמב"ם בענין רבית בהרווחת זמן, אך לפי הרמב"ם שפיר ר"ק בהרווחת זמן כיון שפיטה שעת ממן מעות, פסיטע שפיר ר"ק בהרווחת זמן של מוד הצע מחמת מקח}.

וכתב הט"ז [סי' קעו ס"ק ח] דכל מה שדן הב"י דאפשר שאין בזה ר"ק, היינו דוקא שעדיין לא דר בחצר רק החזיק בה וקנה את זכות הדירה ונתחייב לשלם מיד, אבל אם כבר דר ונתחייב לשלם, וביקש הרווחת זמן ותמורתה הוסיף ממון, הוי בודאי ר"ק. וכנראה סובר הט"ז דכאשר הוא בתוך זמן השכירות אפשר לראות את התוספת שהוא נותן כתשלום שכירות, ולכן לא הוי ר"ק, משא"כ כאשר כבר נסתיימה תקופה השכירות.

והש"ך [נקוה"כ שם] חלק על הט"ז וכתב דמלשון הב"י משמע שמסתפק גם באופן שכבר נגמרה תקופת השכירות, דסו"ס החוב נוצר מחמת שכירות ולא מחמת הלואה.

28. לענין הלוהו ודר בחצירו בחצר דלא קיימא לאגרא כתב רבינו אפרים דלא מנכינן ליה, דכיון שאין כאן נשך כלל אין זה אבק רבית גמור, וזה כעין סברת הרמב"ן שהובאה בסעיפים הקודמים. והרז"ה סובר דהוי כשאר אבק רבית ומנכינן ליה.

קנין הלכה

מראי מקומות

השו"ע הביא את שתי הדעות,[29] והרמ"א כתב שהעיקר כדעה האחרונה שהיא דעת רבינו אפרים וסיעתו שמנכין מן הקרן של ההלואה.[30]

<u>טעמו של רבינו אפרים שמנכים אבק רבית מהחוב</u>

א] בספר גידולי תרומה [שער מו ח"ג ס"ה סוד"ה וכבר] כתב שטעמו של רבינו אפרים הוא, משום דכאשר הלוה נתן למלוה אבק רבית, כל זמן שעצם החוב לא נפרע אין הרבית נחלטת למלוה, כיון שהלוה הנותן את הרבית סומך על כך שבלא"ה עדיין הוא חייב מהקרן ולא גמר ויהיב [בתורת א"ר]. והוסיף הגידולי תרומה דאפילו אם הלוה לא חשב כן, מ"מ כיון שהחוב בידו אנו דנים זאת כאילו אין זו נתינת רבית ברורה, אלא חשבינן ליה כנתינת הממון של עצם החוב.[31] כעין סגנון זה כתב גם המשנה למלך [פ"ד ה"ד ד"ה כתב הטור].

ב] המחנה אפרים [סי' ג] נקט שדינו של רבינו אפרים נובע מזה שאבק רבית יש חיוב להחזירו לצאת ידי שמים.[32] ולפי דבריו ברבית מוקדמת ומאוחרת לא יפסוק הרמ"א כרבינו אפרים, שהרי הרמ"א [סי' קסא ס"ב] כתב שברבית מוקדמת ומאוחרת אין חיוב להחזיר לצאת ידי שמים.[33]

ביאורים והערות

29. השו"ע הביא מחלוקת זו בסגנון של יש אומרים וכו', ויש אומרים, ולפי כללי השו"ע דעתו נוטה יותר ליש אומרים בתרא, שהיא שיטת רבינו אפרים.

30. וכתב בשו"ת נוב"י [יו"ד תניינא סי' עו] דמה שפסק הרמ"א דמנכין הוא מחמת הספק, כיון שהלוה מוחזק בממון, אבל אם המלוה יהא מוחזק לא יוכל הלוה לנכות מהקרן.

31. ואין כוונת הדברים כפשוטם שדנים זאת כפירעון הקרן, דהא משמע שהלוה והמלוה עברו באיסור אבק רבית, ואם היה נחשב כפירעון הקרן א"כ עדיין לא עשו איסור כלל, אלא שלענין הך דינא דאין א"ר יוצא בדיינים אמרו חכמים שאבק רבית הניתן לפני פירעון הקרן, אפשר לראותו כאילו ניתן באופן שאינו מוחלט, ולכן מנכין מן הקרן.

32. אמנם בראשונים לא מצינו כלל קשר בין דינו של רבינו אפרים לבין הנידון אם באבק רבית יש חיוב להחזיר לצי"ש.

33. <u>תוספת עיון</u>

הנידון של מחלוקת הרי"ף ורבינו אפרים בלוה שנתן אבק רבית [שאינו יוצא בדיינים] קודם פירעון הקרן, הביא את האחרונים לדון במקרים נוספים של רבית שאינה יוצאה בדיינים ונתנה הלוה למלוה קודם פרעון הקרן, אם מנכין אותה מן הקרן:

א] מלוה שגבה רבית קצוצה קודם פירעון הקרן ומת, דאין היורשים מצווים להשיב את אבק הרבית, האם חייב הלוה לפרוע את החוב במלואו, או שיכול הוא לנכות את הרבית לגבי המלוה. ונחלקו בזה האחרונים:

א. בשו"ת ראנ"ח [סי' קיג הובא בשו"ת רע"א סי' פ] כתב שדין זה דומה למחלוקת הרי"ף ורבינו אפרים הנ"ל, דלפי רבינו אפרים אכן מנכין ללוה מן הקרן, ולהרי"ף אין מנכין.

ב. המחנה אפרים [סימן ג] כתב שאף לרבינו אפרים אין מנכין מן הקרן, והטעם משום שאין היורשים חייבים להחזיר את הרבית אף לצאת ידי שמים.

ג. בשו"ת רע"א [סי' פ] דן לומר דאף להרי"ף יש לנכות את הרבית מן הקרן, דכיון שהמלוה עצמו היה מצווה מן התורה להשיב את הרבית ללוה, א"כ מסתבר לראות את הסכום הזה שהוא מצווה להשיב כפירעון של חלק מהקרן, ולא ירשו היורשים אלא את המותר על סכום הרבית שגבה. [וע"ע בפתחי תשובה (סי' קסא ס"ק ו) במה שהביא משו"ת תפארת צבי].

ב] אפוטרופוס של יתומים שהלוה את מעותיהם ברבית קצוצה וקיבל מהלוה את הקרן, נתבאר לעיל [סי' קס ס"כ] שאין מוציאין את הרבית מיד היתומים. [הרשב"א כתב דהוי כגוזל ומאכיל את בניו ופטורים מלשלם, והריב"ש כתב דיתמי לאו בני מיעבד מצוה נינהו]. והסתפק המל"מ [פ"ד הי"ד] אם ינכו מהקרן. גם בשו"ת רע"א [סי' נג] דן בזה והסיק דאכן יכול הלוה לנכות מהקרן את סך הרבית שנתן, והוסיף רע"א שגם אם הלוה נתן ליתומים רק אבק רבית יוכל לנכותו מהקרן, לפי מה שפסק הרמ"א כרבינו אפרים.

קנין הלכה

מראי מקומות

<u>בדברי הרמ"א בבעה"ב שקיבל הלואה מהמלמד הלומד עם בנו</u>

מקור דברי הרמ"א הוא במרדכי סי' שטז בשם המהר"ם, וגם השו"ע הביא דין זה להלן [סי' קעז סי"ג]. ואיירי בבחור הבא לדור אצל בעה"ב וללמוד עם בנו והוא גם נותן הלואה לבעה"ב, ובעה"ב מתחייב לשלם לו את ההוצאות, וכתב המהר"ם שיש בזה איסור רבית,[34] דאף שהבעה"ב היה נותן למלמד הזה את ההוצאות גם לולי ההלואה, שהרי הוא לומד עם בנו, מ"מ מאחר שבציור זה המלמד גם נתן הלואה לבעה"ב, הרי אנו מייחסים את תשלום ההוצאות גם כשכר עבור הלואה זו, ויש בזה איסור רבית.[35]

המהר"ם למד איסור זה מהא דאסרינן [בדף סד:] לומר הלויני ודור בחצרי אפילו בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר, דהתם נמי היה מקום לדון את נתינת הרשות לדור כהיתר גמור, שהרי בלא"ה החצר לא קיימא לאגרא, ומ"מ כיון שתלה את המגורים בהלואה הרי אנו רואים זאת כשכר עבור ההלואה.

כתב הב"י [סי' קעז סי"ג] דלכאורה משמע מלשון המהר"ם שאם יאמרו להדיא שההלואה היא בחינם, ותשלום ההוצאות הוא רק עבור הלימוד עם הבן לא יהא בזה איסור, אך דעת הב"ח לאסור גם באופן זה משום הערמת רבית, דסו"ס עשו את הכל במעמד אחד, לכן בכל גווני הדבר נראה שההוצאותות ניתנות גם עבור ההלואה, וציין הב"י לתשובת הרשב"א [ח"א סי' תרפו]. יש לציין שבתשובה הנ"ל לא איירי הרשב"א כלל בציור דומה למהר"ם אלא עוסק בנידון של משכנתא, ומ"מ למד הב"ח מסוף דברי הרשב"א בתשובה הנ"ל שדעתו לאסור בכל מקרה שהדברים נראים כהערמת רבית.

<u>בדברי הרמ"א שהתיר אם המלמד יתן את הכסף להבעה"ב במתנה</u>

כתב הרמ"א שאם ירצה יוכל המלמד ליתן להבעה"ב את המעות במתנה, שאם ירצה לא יחזירו לו, ובכה"ג יש להתיר ליתן לו את ההוצאות, דאין כאן הלואה כלל, ואם ירצה בעה"ב להחזיר את המעות למלמד הרי זה מותר. דין זה מבואר במהר"ם [הנ"ל] והובא גם בשו"ע [סי' קעז סי"ג].

הגר"א [סי' קעז ס"ק לד] כתב דלפי תשובת הרשב"א [ח"א סי' תרפו שהביא הב"י] דכל שהדבר נראה כהערמת רבית יש לאוסרו, [ומטעם זה אסר הב"י גם במקרה שאמרו להדיא שההלואה היא בחינם והיציאות אינן ניתנות כשכר עבורם],[36] ה"נ יש לאסור אף שאמר שנותן את הכסף בדרך מתנה, דסו"ס פשוט לנו שהבעה"ב יחזיר לו את המעות וה"ז נראה כהלואה ושוב יש איסור הערמת רבית.[37]

ביאורים והערות

34. בלשון המרדכי כתב דהוי רבית קצוצה, ובתשובת מהר"י בן לב [ח"א סי' נב] ציין ללשון זה של המרדכי, דלפי המהר"ם הוי ר"ק, אמנם המהריב"ל עצמו נטה יותר לומר שאין זו אלא אבק רבית.

35. ולכאורה הטעם משום שעשו הסכם מורכב, וכרכו במעמד אחד את הלימוד עם בנו של בעה"ב עם ההלואה, וכנגד זה תשלום ההוצאות, לכן אנו רואים את תשלום ההוצאות כנעשה עבור שני הדברים.

36. ולכאורה צ"ע למה הב"י החמיר במקרה הנ"ל שאמרו שההלואה היא בחנם, והיקל במקרה שאמרו שהמעות ניתנות במתנה ולא בהלואה. ואולי י"ל דבציור הראשון כיון שההלואה היא הלואה גמורה וההערמה היא בנתינת השכר, בזה החמיר הב"י טפי לייחס את השכר להלואה, משא"כ בציור השני שמכח ההערמה אין כאן הלואה כלל, בזה ס"ל דאין להחמיר משום הערמת רבית.

37. בתוספת מעשה רב מובא בשם הגר"א לחלוק על כל ההיתרים המקובלים בענין רבית. ועיי"ש שהגר"א היה אומר שבשמים לא מסכימים להיתירים אלו, ונראה שהטעם הוא כמבואר בהגר"א הנ"ל שאסר בכל גוונא משום הערמת רבית.

<u>בדברי הרמ"א בהלואה שאינה לצורך הלוה רק לטובת המלוה</u>

מקור דברי הרמ"א בבונה חורבתו של חבירו הוא בספר התרומות שער מו ח"ד סכ"ו בשם תשובת הרי"ף, ומיירי בראובן שיש לו חורבה ולא נתכוין כעת לבנותה, אך רצה להיטיב וליתן מקום מגורים לשמעון, ולכן אמר לו בנה את חורבתי ודור בה. והיה מקום לחוש בזה לאיסור רבית, שהרי כאשר בונה את החורבה מתחייב לו ראובן בעל החורבה כסף, שהרי הבית הנבנה בחורבה שייך לו, ונמצא ששמעון נידון כמלוה לראובן, וכאשר שמעון דר בביתו של ראובן הרי הוא כמקבל רבית, וכתב בסה"ת שאין בזה איסור רבית.

בטעם ההיתר כתב סה"ת, שהוא משום שלא נאמר איסור רבית אלא כשהלוה נצרך למעות והוא נוטלן להשתמש בהן, ותמורת המתנת המעות הוא נותן ממון למלוה, אבל באופן שהלוה לא נצרך למעות ולא נטל את ההלואה אלא כדי ליתן טובת הנאה למלוה, לא נאמר בזה איסור רבית כלל.[38]

<u>בדברי הש"ך ס"ק יג</u>

הש"ך [ס"ק ו] ציין לסימן קעב [ס"ו], ששם הובא ציור דומה לנידון של חורבה דידן, אך שם יש איסור רבית. שני הציורים הובאו בספר התרומות בסמיכות זה לזה, והמקור לשניהם הוא תשובת הרי"ף, והחילוק בין הציורים הוא שבסימן קעב מעוניין ראובן בעל החורבה לבנותה, אלא שאין לו מעות לצורך זה, ושמעון בונה את החורבה מכספו ונותן בזה הלואה לראובן, ושמעון מעוניין ברווחים עבור הלואה זו והוא נוטל את הדירה שנבנתה כמשכנתא ודר בה, ובציור זה נקטו הרי"ף וסה"ת שיש איסור רבית, [ואין להתיר אלא לפי היתרי משכנתא], דכיון שמטרת הבנייה היתה עבור ראובן בעל החורבה, שיוכל לדור בה או להשכירה לכשיהיה לו כסף ויפרע את חובו לשמעון, לכן הרי זה כשאר הלואה שהיא לטובת הלוה ויש בזה איסור רבית. משא"כ בסעיף דידן שראובן בעל החורבה אינו מעונין כעת בחורבה, וכל מטרתו בבניינה הוא להיטיב עם שמעון.

<u>בדברי הרמ"א סי' קעז ס"א</u>

גם בסי' קעז [ס"א] הובא ברמ"א ציור של ממון הניתן לאדם שלא לצורכו אלא לצורך המלוה, אולם גדר הדין בציור הנ"ל הוא שונה מסעיף דידן ויבואר בע"ה להלן [סי' קעז].

<u>סימן קסז</u>

<u>סעיף א</u>

מקור הדין הוא בתשובת מהר"ם מרוטנברג דפוס פראג סי' תתקנה המובאת במרדכי [סימן שיט] וברא"ש [סי' כג]. יסוד הדין הוא שרשאי המלוה למסור ללוה סכום מעות לתקופה מסויימת, והלוה יחזיר לו בסוף התקופה בצירוף רווחים, וההיתר הוא משום שמחלקים את משך הזמן שהמעות ביד הלוה לשני שלבים חלוקים, בשלב הראשון נשארות המעות באחריות המלוה והן בגדר

ביאורים והערות

38. אמנם כתבו האחרונים דמסתבר שלא הקלו בכל הלואה שאינה לצורך הלוה. עיין בגידולי תרומה שכתב דלא מצינו בפוסקים שיתירו לאדם עשיר ליטול כסף מאדם עני בהלואה, וליתן לו רבית גם כאשר אינו נצרך לכסף כלל וכל מטרתו ליתן את הרבית לעני. וכן כתב בשו"ת חוות יאיר [סי' קפט, ומובא בפת"ש סי' קעה ס"ק ב].

וע"ע בברכי יוסף שהביא בשם זקנו בעל החסד לאברהם בשם מוהר"ר ישראל בנימין שלא התיר כה"ג בהלואה גמורה, ורק התיר ליקח כסף בעיסקא מתלמיד חכם כאשר כל מעשהו נעשה רק כדי להנות את הת"ח. והוסיף שזה בתנאי שאין המלוה [הת"ח] יכול לכופו ליתן את הרווחים.

קנין הלכה

מראי מקומות

פקדון ביד הלוה, והוא מתעסק בהן עד שירויח סך מסויים עבור המלוה, ולאחר שהרויח את הסך שקצבו ביניהם מתחיל השלב השני שבו נוטל הלוה את המעות לעצמו בתורת מלוה וכל האחריות עליו. באופן זה אין חשש רבית משום הרווחים שנותן הלוה למלוה, שהרי רווחים אלה שייכים למלוה מן הדין, שהרי הם נוצרו בזמן שבו היו המעות באחריות המלוה והיו שייכות לו, ומעותיו הרויחו לו.

אמנם עדיין יש חשש רבית משום הטירחא שטורח הלוה עבור המלוה במעות הפקדון, דנמצא טורח להרויח עבורו על מנת לקבל את המעות בהלואה, ולכן כתב המהר"ם שיתן לו המלוה שכר טירחא עבור התעסקות זו.

המהר"ם למד היתר זה מדין טרשא דרב חמא שבגמ' [דף סה.], שהיו מקבלים ממנו סחורה במקום הזול ומוליכים אותו למקום היוקר ומוכרים אותה, והתחייבו לפרוע לרב חמא לאחר זמן כשער של מקום היוקר, והיו לווים את המעות שקיבלו תמורת הסחורה, ועושים בהן שסחורה בחזרתם. וטעם ההיתר הוא משום שבהליכתם למקום היוקר היתה הסחורה באחריותו של רב חמא ובבעלותו, ונמצא שכאשר מכרו אותה במקום היוקר מכרו סחורה של רב חמא, ולכן אין איסור רבית בזה שנתנו לרב חמא את השער של מקום היוקר, שהרי הסחורה שלו נמכרה בשער הזה. וכתבו התוס' [שם] דאכתי יש בזה חשש רבית משום שטרחו בסחורתו של רב חמא להוליכה למקום היוקר על מנת שיקבלו את המעות כהלואה, ולכן בעינן שישלם להם שכר טירחא. [וגבי רב חמא היתה להם טובת הנאה אחרת ודי בזה במקום שכר טירחא].

ומשמע בלשון המהר"ם והשו"ע שבתקופה הראשונה המעות כולן הן באחריותו ובבעלותו של המלוה, ובתקופה השניה כל המעות הן מלוה גמור בידו של הלוה, ורשאי הוא אף להוציאם ביציאותיו ולא להתעסק בהן. [משא"כ בשאר עיסקא שאין המתעסק רשאי להוציא את המעות ביציאותיו, אף לא את מעות הפלגא מלוה, כמבואר בגמ' (ב"מ דף קד:)].[39]

<u>בדברי הט"ז ס"ק א</u>

הט"ז עוסק בכמה נידונים:

א] האם יש להתיר את הציור של הסעיף הזה גם באופן שהלוה יקבל עליו את האחריות גם בתקופה הראשונה, והמלוה ישלם לו על זה.

הט"ז הביא דהדרישה התיר זאת, ודי אם ישלם לו המלוה שכר מועט עבור קבלת האחריות, דהא מתנה שומר חינם להיות כשואל. וכוונתו [של הפרישה] הוא שגם באופן זה ייחשבו המעות בתקופה הראשונה כשייכות למלוה, והן בגדר פקדון אצל הלוה, והוא יתעסק בהן עבורו, ואי משום שהאחריות על הלוה אין זה אלא תנאי חיצוני, וכההיא דמתנה שו"ח להיות כשואל, ואינו משנה את מהות ההסכם ביניהם. והט"ז האריך לחלוק דכיון שצורת הדבר נראית כהלואה ברבית, שהרי הלוה מקבל מנה ומחזיר מאתיים, וכל ההיתר בנוי על הא דהמלוה קיבל אחריות על המעות בתקופה הראשונה, לכן אין לוותר על קבלת אחריות זו, כי אז חוזר כל ההסכם להיחשב כמלוה והו"ל מלוה ברבית.

והביא הט"ז דכן מבואר בשו"ת הרא"ש [כלל פא סי' ב] דאסור למקבל עיסקא לקבל את האחריות על כל המעות, דכיון שהוא

ביאורים והערות

39. החוות דעת [ס"ק ב] העמיד את דברי המהר"ם באופן שבמשך כל התקופה המעות הן בגדר פלגא מלוה ופלגא פקדון, רק שעשו הסכם של חלוקת הרווחים, שבתקופה הראשונה יטול המלוה את הכל ובתקופה השנייה יטול המקבל את הכל, וכבר העיר בהגהת אמרי ברוך שמלשון המהר"ם לא משמע כן, וגבי מקור הדין בטרשא דרב חמא לא איירי בהכי.

קנין הלכה

מראי מקומות

נושא ונותן במעות לכן אם יקבל עליו אחריות פקע שם הפקדון ממחצית המעות והו"ל כולו מלוה.[40] וכתב הט"ז דה"נ בנידון דידן אם יקבל אחריות הו"ל כאלו מלוה ואסור ליתן רווחים.

ב] הט"ז הביא את דברי התה"ד [סי' שב] שכתב דמלוה הנותן מעות בעיסקא ורוצה להיות בטוח בקרן, מותר להתנות שלא יהא מקבל העיסקא נאמן לטעון שהפסיד, אלא אם כן יעידו על כך הרב והש"ץ שבעיר [אשר יש להם קצת ידיעה במשא ומתן], אף שקרוב לודאי שלא ידעו להעיד על כך וממילא ישלם לו מקבל העיסקא את הקרן. וכתב התה"ד דכיון שיש בזה הערמה אין הוא מתיר זאת אלא בעיסקא, שאין בה חשש רבית קצוצה כלל כיון שלא קצצו מעות רק נותן לו מחצית הריוח, אבל אם יקצצו סך ריוח שמחוייב מקבל העיסקא ליתן למלוה אין להתיר בהערמה זו.

ותמה הט"ז על הלבוש שהעתיק את דברי התה"ד גם בסעיף דידן, והרי בסעיף דידן קצב סכום מעות, שיתעסק לטובת הנותן עד שירויח מנה.

אמנם בספר תפארת למשה ובהגהת רע"א תמהו על הט"ז, שגם בסעיף דידן לא מיקרי קצב לו מעות ואין חשש ר"ק כלל, שהרי לא נתחייב בכל ענין להביא לו מנה אלא ממה שירויחו המעות, ואם לא ירויחו לא יתן לו ריוח, וא"כ הוי כשאר עיסקא שאין בה חשש ר"ק וממילא התיר בזה התה"ד את ההערמה הנ"ל.[41]

ג] עוד הביא הט"ז בשם הלבוש למצוא תקנה להלוות ולקבל רווחים ע"י שיערים לעשות קנס בדרך מקח, דהנה כתב הריב"ש [סי' שלה] שאדם שנתן לחבירו שישים זהובים בתורת פסיקה [באופן המותר] על סחורה מסויימת שיספקנה לו המוכר לאחר חצי שנה, והתנה עמו שאם המוכר לא יספק לו את הסחורה במועד יצטרך לשלם לקונה מאה זהובים בתורת קנס, הרי זה מותר, כיון שהוא קנס בדרך מקח, והובא דין זה בשו"ע [סי' קעז סעיף יח]. וכתב הלבוש שמותר לעשות עיסקה זו בדרך הערמה, שאם יש ללוה סחורה זו בביתו, יעשה עמו המלוה פסיקה בהוזלה, כגון שיתן לו מאה עבור סחורה בשווי מאתיים ויעשו תנאי שאם לא יספק לו את הסחורה במועד שקבעו ישלם קנס.[42]

ביאורים והערות

40. וכתב הרא"ש דההיא דמתנה שומר חינם להיות כשואל איירי בפקדון שלא ניתן להוצאה והוא שומר עליו כל העת, ושרי להתנות להיות כשואל.

והנה הט"ז הקשה על עצמו מדברי הרמ"א [סי' קסח סי"ח], ששם איירי בראובן שהלוה מעות לגוי ברבית על המשכון, ובתוך תקופת ההלואה נצרך ראובן למעות והוא מוכר לשמעון את ההלואה הזו עם המשכון, ומעתה תתרבה הרבית עבור שמעון. וכתב הרמ"א דבעינן ששמעון הקונה את ההלואה יקבל עליו מכאן ולהבא את האחריות על המשכון, אך הוסיף דאם התנו שראובן יהיה אחראי אין זה אוסר, דהא מתנה שומר חנם להיות כשואל. והקשה הט"ז למה לא נימא דקבלת האחריות מגלה שאין כאן מקח ולא נמכר המשכון, והמעות שנתן שמעון לראובן אינן אלא הלואה ברבית, שיקח שמעון מעתה את הרבית שיתן הגוי לראובן, [ואמנם הגר"א (שם ס"ק ס) חלק על הרמ"א וכתב דאסור לקבל אחריות על המשכון]. וכתב הט"ז דיש לחלק דהתם כבר נמכרו כל זכויותיו של ראובן במשכון של הגוי לשמעון, ונשאר ראובן כשומר, ורשאי שומר להתנות להיות כשואל [כמש"כ בסי' רצב]. עוד כתב הט"ז לחלק דמשכון שאני שלא ניתן להוצאה ושייך טפי לדון בו קבלת שמירה כשואל, משא"כ במעות שניתנו להוצאה.

41. וכתב הט"ז בתוך הדברים, שהלבוש כתב לחלק בין הקרן של ההלואה לבין הרווחים, שלגבי הקרן רשאי להתנות שלא יהא המתעסק נאמן לטעון שהפסיד אלא בעדים מסויימים, משא"כ לגבי הרווחים. ולכן התנה שלגבי הרווחים יהא נאמן לטעון שלא הרויח רק על ידי שבועה. בטעם החילוק כתב הלבוש ג' טעמים, והט"ז הביא את הטעם השלישי, שלגבי הקרן טענת המלוה היא טענת ברי שנתן לו את המעות, והמתעסק בא לחדש שקרה אונס, ולכן שייך שפיר להתנות שלא יהא נאמן על זה אלא בעדים מסויימים, אך לגבי הרווחים אין זה ברור כלל שירויח, ולכן אין טעם וסברא להתנות עמו תנאי נאמנות כ"כ חמורים.

42. ולהלן [סי' קעז סעיף יח] יתבארו פרטים נוספים בדין קנס בדרך מקח.

קנין הלכה

מראי מקומות

וכתב הט"ז דנראה שאין להתיר לעשות את ההערמה הנ"ל אלא במקרה שלא ביקש הלוה מהמלוה מתחילה הלואה, אך אם אמר לו הלויני מנה, אין היתר למלוה להשיב לו אין לי מנה ליתן לך בהלואה רק ליתן לך בפסיקה עבור סחורה ולעשות את ההערמה הנ"ל, דזה דמי להערמת רבית דרב ספרא שהובאה לעיל [סי' קסג ס"ג]. והוסיף הט"ז לחדש דהאיסור אינו רק משום הערמת רבית אלא יש בזה רבית גמורה, דכיון שאמר מתחילה הלויני, הרי זה מוכיח שכל מעשיהם מעתה אינם אלא לפנים וכוונתם להלואה.

הש"ך [נקודות הכסף] כתב לחלוק על הט"ז, די"ל דלא נאסרה הערמת רבית דרב ספרא אלא באופן הנזכר בגמ' [דף סג] ובשו"ע [סי' קסג ס"ג] שמוכר לו חטים וחוזר וקונה אותם ממנו, דזה מוכיח שאינו צריך את החטים אלא כל כוונתו ליתן מעות ולקבל ריוח, משא"כ בנ"ד דאין זה כ"כ הערמה לומר ללוה שאין לו מנה להלוות כי הוא זקוק לו לקנות בו סחורה, וגם אין זו הערמה כשמוכר לו את הסחורה שיש לו בזול, דרשאי אדם למכור סחורתו בזול כשיש לו.

<u>להלכה</u>: החכמת אדם [כלל קמג ס"ו] העתיק את מחלוקת הט"ז והש"ך, ואילו החוות דעת [ס"ק א] היקל כהש"ך.

ד] הט"ז כתב עצה אחרת למי שאמר מתחילה הלויני מעות, שימכרו לו סחורה שיש לו בהוזלה בלי שום תנאי, ואחר שעה יחזור וימכרנו לו בלי הוזלה, דאין זה דומה להערמת רבית כיון שלא היה הכל במעמד אחד, אלא עשה כן לאחר שעה, ודימה זאת הט"ז לדין שבשו"ע [סי' קעד ס"ב].

וכבר כתב כן הט"ז גם בסי' קסג [ס"ק ז], והש"ך בנקוה"כ [שם] כתב לאסור זאת, דסו"ס מוכר סחורה וחוזר וקונה אותה, וכיון שא"ל הלויני ה"ז הערמה, משא"כ בסי' קעד [ס"ג] שלא אמר לו מתחילה הלויני.

<u>בענין שכר הטירחא שמקבל המתעסק</u>

במרדכי [סי' שיט] הובאה תשובת המהר"ם מרוטנבורג שכתב דסגי בשכר טירחא כל דהו. ונחלקו בזה הפוסקים:

א. הב"י נקט שדינו כדין שכ"ט בעיסקא שיבואר להלן [סי' קעז] שרק אם התנו מתחילה סגי בשכ"ט כל שהוא, אך אם לא התנו מקבל שכרו כפועל.

ב. הפרישה כתב שמראיית המהר"ם מוכח שאף כשלא התנו מתחילה סגי בשכ"ט כל שהוא, וכתב שהטעם דהקלו בזה יותר מבשאר עיסקא, הוא משום שבנידון דידן אין הטירחא נעשית כלל בתקופה שהמעות מלוה בידו, אלא בתקופה הראשונה כשכל המעות הן פקדון, ואין זו אלא רבית מוקדמת, והש"ך [ס"ק ב] העתיק את דברי הפרישה.[43]

ביאורים והערות

43. בספר חוות דעת [ס"ק ב] ובספר שער דעה תמהו על דברי הפרישה הנ"ל דבנ"ד אין קולא של רבית מוקדמת, שהרי נתבאר באחרונים [סי' קס ס"ו] שאם הקדים לו רבית לפני ההלואה, אך יש ביניהם תנאי שאם לא ילוונו יחזיר לו את הרבית הרי זו רבית קצוצה ולא רבית מוקדמת, וה"נ בנידון דידן שטורח עבורו עד שהרויח מנה, נעשה זאת על מנת שילוה לו את המעות, אם לבסוף יחזור בו ולא ילונו יצטרך לשלם לו על הטירחא וא"כ אין זו רבית מוקדמת, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא דאמאי סגי בשכ"ט כל דהו. [והא דמצינו גבי מוליך חבילה וגבי חמרים (שו"ע סי' קעג סעיף טו-טז) דסגי בשכ"ט כל דהו, התם שאני שהוא דרך מקח, ועוד שטורח עבור עצמו דמוכר את הסחורה כדי שיהיה לו כסף ללוות, כסברת הט"ז (סי' קעג ס"ק כד), משא"כ הכא שטורח עבור המלוה טירחא מרובה, בזה לא דיינינן ליה כטורח עבור עצמו אלא כטורח עבור המלוה].

והחוות דעת תירץ [על הקושיא אמאי סגי בשכ"ט כל דהו] שאין כוונת המהר"ם והשו"ע שבתקופה הראשונה כולו פקדון ואח"כ כולו מלוה, אלא בכל משך הזמן הוי מחצה מלוה ומחצה פקדון, אלא שעשו הסכם על חלוקת הרווחים, שיקח המלוה את רווחי התקופה הראשונה, והלוה יקח את רווחי התקופה השנייה, וכיון שכן נמצא שבכל משך זמן העיסקא הוא טורח בשל שניהם, ובכה"ג הקלו בשכ"ט

<u>בדברי הרמ"א במקרה שקדמה תקופת המלוה לתקופת הפקדון</u>

כתב הרמ"א שה"ה דשרי אם בתקופה הראשונה עוסק הלוה לטובת עצמו ואח"כ עוסק לטובת המלוה, משום שבתקופה השנייה המעות נהפכות להיות כולן פקדון, ונמצא שהמעות שייכות למלוה ומעותיו הרויחו לו, ומקורו בב"י בשם תשובת הראב"ד.

והחוות דעת [ס"ק ג] ורע"א [שו"ת מהדו"ת סי' קסז] הקשו דאיך יהפוך מלוה לפקדון בדברים בעלמא, והרי המעות קנויות ללוה, וא"כ בעינן שיעשה מעשה קנין שיזכה מעות או סחורה למלוה, ומעתה יהיו הן בידו של הלוה כפקדון ויעסוק בהן לטובת המלוה.

וכתב בהגהת אמרי ברוך דצ"ל שדין זה מיירי באופן שבתקופה הראשונה שהמעות הן מלוה, אין הן בגדר מלוה גמור שיהא רשאי להוציאן לכל צורך שירצה, אלא הן בגדר מלוה דעיסקא שאינו רשאי להוציאן אלא לעסוק בהן בעיסקא, וכיון שכתב הרי"ף [פרק המקבל] שגם החלק של פלגא מלוה דעיסקא חשיב ברשותא דנותן, לכן אפשר להחליט בדברים בעלמא שמזמן מסויים ואילך חוזרות מעות אלו להיות כפקדון גמור והרווחים של המלוה.

<u>שיטת הגר"א</u>

הגר"א חולק על עיקר ההיתר שכתב השו"ע בסעיף זה, וכתב ב' טעמים לאיסור:

א. מתוך שלא קצב זמן לתקופה שבה יהיו המעות בפקדון אלא אמר עד שתרויחו מנה, ויתכן שזה ימשך זמן רב, נמצא שמחייבו בטירחא שאין לה קיצבה תמורת ההלואה שתינתן לו, ולזה לא סגי בשכר טירחא.

ב. עוד הקשה הגר"א דכשם שאסר השו"ע [סי' קם סעיף כג] להלוות בתנאי שכל מלאכה שיזדקק לה הלוה יתננה למלוה לעשותה, כן אסור להלוות בתנאי שהלוה יתחייב לעבוד עבורו, אפילו בשכר.[44] [וסובר הגר"א שרק בעיסקא הקלו שהמתעסק יעבוד בשכר בחלק הפקדון תמורת ההלואה].

ולכן כתב הגר"א שאין להקל אלא בשני תנאים:

א. שיהיה זמן קצוב לתקופה של הפקדון, וכפי שהביא מהירושלמי דעד חנוכה יעבוד עבור המלוה.

ב. בתקופה שיהיו המעות מלוה יהיו בגדר מלוה דעיסקא, שאין רשאי להוציא בהוצאותיו רק להתעסק בהן.

ביאורים והערות

דעיסקא משום הסברא דגביל לתורא גביל לתורי, דאגב שעוסק בשלו עוסק גם בשל השני, אמנם מלשון המהר"ם והשו"ע משמע טפי שבתקופה הראשונה הכל פקדון ובתקופה השנייה הכל מלוה.

44. ולעיל [סי' קס סעיף כג] נתבאר בנקודות הכסף בתירוץ שני דאינו סובר כהגר"א, אלא סובר שמותר להלוות לאדם ולהתנות שיעשה עמו עבודה בשכר.

שאלות לחזרה

יו"ד הלכות ריבית סי' קעג מסעיף טו, וסימנים קסה, קסו, קסז
מיוסדות על טור וב"י, שו"ע ט"ז וש"ך, נקוה"כ רעק"א ופתחי תשובה

<u>סימן קעג סעיף טו</u>

א. ראובן יש לו סחורה הנמכרת כאן בזול ובמקום אחר ביוקר, ורוצה שמעון ליקח הסחורה ולמכור אותה במקום היוקר ולשלם לראובן כמקום היוקר - בשכר המתנת המעות;

1) האם מותר לשמעון לשלם כמקום היוקר - כשהאחריות בהליכה על המוכר וכשהאחריות על הלוקח?

2) האם צריך שראובן יתן לו שכר טרחא על ההולכה?

3) כמה צריך ראובן ליתן לו שכר טרחא על ההולכה?

4) ומה הדין אם המוכר הוא אדם חשוב שפוטרין ללוקח המכס בשבילו, והטעם?

<u>סעיף טז</u>

ב. באופן שהחטים נמכרים במדינה ד' סאין בסלע ובכפרים שש בסלע, והוא רוצה ליתן סלע לתגר שיביא לו שש סאין מהכפר לזמן פלוני;

1) על מי צריך שיהיה האחריות בהליכה ובהבאה?

2) אלו טעמים למדנו בגמרא להיתר זה?

3) ומה הדין אם נותן לו שכר טירחא על ההלוואה?

4) ומה הדין באדם חשוב, ומה הטעם?

5) ומה הדין באדם חשוב כשמקבל עליו אחריו ונותן לו שכר טירחא?

6) ומה הדין במיני סחורה, ומה הטעם?

ג. כתב הרמ"א, ויש מתירין בפירות אפילו אחריות הדרך על התגר המביאם.

1) מה טעם שיטה מתרת זו?

2) האם הרמב"ם והמחבר חולקים על שיטה זו?

3) ומהי שיטת רש"י בזה?

4) ומאי שנא בין הך דהכאלהדדסעיף טו, דאפי' אם נותן לו שכר טירחאאין היתר אלא אם האחריות על המוכר?

<u>סעיף יז</u>

ד. האם מותר לומר לחבירו שמוליך פירות ממקום הזול למקום היוקר, תנם לי ואני אתן שם פירות תחתיהם לזמן פלוני, ומה הטעם?

<u>סעיף יח</u>

ה. מה הדין להלוות דינר זהב השוה כ' דינרים על אחריות ספינה ההולכת לים, ושיתן לה כשתחזורכ"ד דינרים, ומה הטעם;

1) כשהמלוה מקבל עליו אחריות המעות כל ימי משך מהלך הספינה?

2) כשאינו מקבל אחריות?

ו. להלוות לחבירו מאה במאה ועשרים אם תגיע ספינה פלונית למקום פלוני בשלום ואם לא תגיע יפסיד כל הקרן;

1) מה הנידון לאסור בזה?

2) ולהלכה האם האיסור הוא מדרבנן או מדאורייתא?

3) ומה הדין אם נתן סחורה והתנה עמו שאם תגיע הספינה בשלום יתן לו יותר משוויים ואם לא יפסיד לגמרי, והטעם?

ז. להלוות לאחד י״ב דינרין ושיקנה בהם סחורה על היריד ושיתן למלוה בשובו לביתו י״ג דינרין;

1) באיזה אופנים מותר לעשותו?

2) מה הטעם להתיר בזה?

3) והאם המחבר שהוא שיטת הריב״ש חולק על זה?

<u>סעיף יט</u>

ח. 1) האם מותר לתת עשרים ליטרים למי שיבטיח לו מאה שיש לו בספינה, ומה הטעם?

2) ומה הדין להקדים לו נתינת הכ׳ ליטרים שאח״כ כשיהיה הפסד יתן לו המאה דינרים?

<u>סימן קסה</u>

ט. באר הדין במי שהלוה לחבירו בענין שחייב לשלם לו המטבע היוצא, והוסיפו על משקלו עד חמישיתו;

1) אם הוזלו הפירות מחמת התוספת?

2) אם לא הוזלו מחמת התוספת?

3) אם הוזלו מחמת השער?

י. 1) ומה הדין אם הוסיפו עליו יותר על חמישותו?

2) מה הטעם לחלק בין הוסיפו עליו עד חמישיתו ליותר מחמישותו?

3) ומה הדין כשלא נכה במקום שצריך לנכות?

4) ומה הדין במלוה כנ״ל לשלם לו המטבע היוצא, ופחתו מן המטבעות?

יא. 1) מה הדין אם הוזלו הפירות מחמת חריפות המטבע החדשה ולא הוסיפו עליה?

2) ומה הדין במקום שעשו מטבע חדשה ולא יודעים אם הוסיפו או פחתו חומש?

יב. 1) מה פסק הרמ״א בנידון אם גזר המלך שכל מי שיפרע יפרע ממטבע החדשה?

2) מה הנידון אם אומרים כאן דינא דמלכותא דינא או לא?

3) ומה הטעם לא הביא הרמ״א כאן הי״א שהביא בחו״מ?

<u>סימן קסו סעיף א</u>

יג. המלוה את חבירו, האם מותר למלוה;

1) להשתמש בעבדו של לוה?

2)להשאילו כליו או בהמתו?

3) לקנות לו עליה לספר תורה?

יד. ומה הדין במקום שידוע שקודם ההלוואה היו אוהבים זה את זה כ״כ שהיו משאילים חצר זה לזה אם היו צריכים?

טו. בבית וחצר דלא קיימא לאגרא;

1) האם מותר למלוה לשכור מהלוה בפחות?

2) אם דר בו כבר האם צריך המלוה לשלם לו?

3) ומה הדין לצאת ידי שמים?

4) ומה הדין בכרם, והטעם?

טז. בחצר דלא קיימא לאגרא;

1) בענין שהיה חייב לשלם לו אם לא הלוהו, האם מוציאין ממנו?

2) ומה הדין אם פרעו ולא תבעו, האם יכול לתבעו בדין לעולם, אן דהוי ריבית מאוחרת, ומה הטעם?

יז. בחצר דקיימאלאגרא;

1) כשלא אמר לו דור בחצרי חנם, האם חייב ליתן לו שכר, והטעם?

2) וכשאמר לו אחר שהלוהו, דור בחצרי חנם האם הוי ריבית או אבק ריבית?

3) וכשאמר לו אחר שהלוהו, דור בחצרי חנם בשכר הלוואתך, האם הוי ר״ק או א״ר– כשהרחיב לו זמן או שלא הרחיב לו זמן?

4) כשאומר לו ׳דור בחצרי׳ סתם, האם כוונתו בתשלום או בחנם?

<u>סעיף ב</u>

יח. אם אמר לו: הלוני ודור בחצרי, האם הוי ר״ק או א״ר;

1)בקיימאלאגרא?

2) בלא קיימא לאגרא?

יט. 1) הלוהו ואחר זמן תבע חובו, ואמר לו הלוה: דור בחצרי, האם הוי ר״ק או א״ר, ומה הטעם?

2) ומה הדין אם כבר הרויח לו זמן ובא בתוך הזמן ואמר דור בחצרי בשביל מעותיך שהן בטילות אצלי?

<u>סעיף ג</u>

כ. היכא דהוי אבק ריבית, אם לא פרעו עדיין והלוה תובע שינכה לו מחובו שיעור השכירות;

1) לשו״עהאם מנכינן לו, ומה הטעם?

2) איך פסק הרמ״א בזה כשהלוה טוען שינכה לו, ומה הטעם?

3) ומה הדין בשאר בעלי חובות, ומה הטעם?

כא. 1) ראובן קיבל מעות משמעון בהלואה, וגם לומד עם בנו והתנה עמו שיתן לו משום זה ההוצאה, מה הדין והטעם?

2)ומה הדין אם נותן לו המעות בדרך מתנה ואם ירצה הלוה יוכל לעכבם לעצמו ולא ישלם לו?

כב. האם מותר לומר לבנות חורבה ולהתחייב בתשלומין וכל זמן שאינו משלם לו ידור בה בחנם;

1) כשבונה לטובת המלוה?
2) כשבונה לטובת בעל החורבה?

<u>סימן קסז</u>

כג. כשרוצה אדם להלוות לחבירו מנה על תנאי שיתעסק בו לריוחהמלוה עד שיהיו שני מנים;
1) על מי לקחת אחריות עד אותו זמן?
2) כמה צריך לשלם למתעסק בשכר עמלו – כשהתנה או לא התנה?
3) ומאי שנא מעיסקאדסי' קעז שנותן לו שכרו כפועל בטל?

כד. אם המלוה אינו מאמין ללוה על ההפסד בקרן או בריוח;
1) האם יכול לכתוב בשטר שאין הלוה נאמן בהפסד הקרן ועל הריוח אלא בב' עדים כשרים?
2) ומה הדין לכתוב שלא יהא נאמן אלא בשבועה חמורה כרצון בעל השטר?
3) והאם בהלואה ממש מותרג"כ להתנות על הקרן כה"ג, ומה הטעם?

כה. 1) האם יכול המלוה להתנות עם המתעסק בתחילה שיתן לו דבר מה כדי שיקבל עליו אחריות?
2) מהי סברת הדרישה?
3) ומה תמה עליו הט"ז?

כו. 1) האם אפשר להביא ראיה לכך מהא דמתנה שומר חנם להיות כשומר שכר?
2) ומאי שנא ממש"כהרמ"א בסי' קסט סי"ח בענין תנאי בקבלת אחריות?

כז. הנותן מעות לחבירו למחצית שכר, האם מותר לו לומר שהלוה לא יהיה נאמן על ההפסד רק על פי עדות הרב והש"ץ וכדו';
1) בעושה כן כדי שיהיה בטוח על הקרן?
2) בעושה כן על הריוח?

כח. ומה הדין כשבוחר עדים שאינן יודעים ומבינים כלל בעסק משא ומתן, ומה הטעם?

כט. ומה הדין בקצץ עמו בתחילה שיתן לו סך קצוב ריוח, ומתנה שהלוה לא יהיה נאמן על ההפסד רק על פי עדות הרב והש"ץ וכדו', כדי שיהיה בטוח על הקרן?

ל. 1) מה הדין שיכתוב הלוה שמתחייב על סחורה שיש לו עכשיו בביתו ומוכרה לו בזול שיעמידנה לו לזמן פלוני ואם לא ישלם לו בכפל כפליים, ומה הטעם?
2) ומה הדין אם אמר לו קודם לכן הלויני מנה, ואח"כ אמר לו כנ"ל, ומה הטעם?

שאלות למעשה

יו"ד הלכות ריבית סי' קעג מסעיף טו, קסה, קסו, קסז

א. ביקש הלואה של דולרים מחבירו שיש לו רק שקלים ורוצה לקנות בהם דולרים.

1. האם יכול לתת ללוה שקלים כדי שיקנה בהם דולרים ויחזיר לו אותם מתי שיקבעו.

2. והאם יכול לתת לו צ'ק שימשוך לעצמו מזומנים ויחזיר לו מזומן בזמן הפרעון.

3. והאם יש הבדל בין צ'ק של שקלים לצ'ק של דולרים.

4. וכשנוסע למדינה מסוימת וזקוק לכסף של אותו מקום, האם יכול לקחת הלואה בצ'ק ממי שיש לו חשבון בנק באותו מקום, וכשיחזור יחזיר לו את זה במזומן.

5. וכן המבקש הלואה מחבירו, ולשני יש חוב ביד בע"ד שקשה להוציא ממנו את החוב, והמבקש בכוחו כן להוציא את הכסף, האם יכול לומר לו שיקח מאותו בע"ח את הכסף וישתמש בו להלואה.

6. וכן אם הכסף נמצא ביד בע"ח הדר בעיר אחרת, האם יכול לומר לו שיסע לשם לקחת לעצמו את ההלואה, או שצריך לשלם לו על הנסיעות.

7. וכן בעל חנות הזקוק להלואה, האם יכול לקחת מסוחר סחורה כדי למכרה עבורו ולהשתמש בכסף עד זמן מסוים.

8. ומה הדין כאשר הלוה צריך סכום מסויים ללוות ויש מי שמסכים לתת לו סכום קטן של כסף שיסחור עם זה עד שיגיע לאותו סכום שזקוק לו, או עד תאריך מסויים, ואז יוכל לקחת את כל אותו סכום לעצמו להלואה.

[סימן קע"ג סקט"ו, ט"ז סקכ"ד, ש"ך, קצוה"מ סימן קכ"ג סק"ד, נתיה"מ שם סק"ח, שו"ע הרב סי"ט, סימן קס"ו ופימור הגר"מ שם].

ב. הנוסע לחו"ל ומקבל כסף מאחרים לקנות להם שם דברים בזול.

1. האם יכול להשתמש בכסף עד שקונה.

2. והאם תלוי אם מקבל גם שכר טירחה עבור זה או לא.

3. ומה הדין כאשר השליח קונה גם לעצמו מאותם דברים ומחמת שקונה כמות עבור המשלח מקבל הנחה.

4. ומה הדין אם מוכר למשלח את החפץ במחיר יותר יקר מאשר קנה בחו"ל אבל יותר זול מהמחיר בארץ.

5. ומה הדין כאשר הנוסע הוא זה שחפץ בקניית אותם חפצים בזול, אלא שאין לו כסף לשלם מראש, ולוה כסף עבור זה וקונה את המוצרים עבור המלוה, וסיכמו או אפילו לא סיכמו אלא שעל דעת שכאשר יחזור לארץ יקנה הלוה ממנו את הסחורה במחיר קצת יותר יקר מאשר קנה את זה בחו"ל ויותר זול מהארץ.

6. והאם יש חילוק בכל הנ"ל אם משעת קניית החפץ האחריות עליו הוא כבר של המוכר, או שעד קבלתו האחריות על השליח.

[סקט"ו, ט"ז וש"ך ופימור הגר"מ שם, סי"ח רמ"ח ט"ז].

ג. כרטיס הגרלה שהאפשרות היא גם להגריל כסף לא רק מוצרים.

1. האם מותר לקנות אותה.

2. והאם מותר לשלם כל חודש ביטוח על רכב וכדו' כאשר ההחזר הוא כסף, ולא שהם ידאגו לתיקון.

3. וכן מי שצריך מטבע של מדינה מסוימת כדי לקנות עם זה שם סחורה, האם מותר לו ללוות מחבירו ומתנה עמו שאם לא יחרימו לו את הכסף או את הסחורה בחזור יחזיר לו יותר מהסכום שהלוה לו.

4. והאם יש הבדל אם המלוה לוקח את הסיכון שאם יחרימו לו את הכסף בהלוך לא יתבע ממנו כלל.

5. ומה דין כל חברות פנסיה, ביטוח חיים וכדו', שאם יארע אסון או שיצא לפנסיה יקבל כל כספו בחזרה התוספת ריבית והצמדה [סי"ח, י"ט].

ד. נמצא בחו"ל זקוק לדולרים במקום שזה לא המטבע.

1. האם יכול ללות מחבירו ומסכם עמו שיחזיר לו בארץ כאשר בארץ ערך הדולר יותר יקר מאותו מקום.

2. האם יש חילוק בין אם אומר לו את זה בצורת הלואה או בצורת חליפין ומכר.

3. והאם צריך שללוה יהיה את כל הסכום של הדולרים בארץ.

4. ומה הדין כאשר למלוה יש צו עיכוב יציאה מאותה מדינה.

[סי"ז, גידול"ת ח"ד סימן ל"ט, ממנ"ח סימן כ"ב, ועיין בר"י פכ"ג י"ג].

ה. הלוקח הלואה מחבירו, או קונה ממנו חפץ.

1. האם מותר לו להצמיד את התשלום למדד.

2. והאם מותר לו להצמיד אותו לדולר.

3. ואם הדולר עלה האם צריך לשלם לו יותר.

4. והאם יש חילוק בין אם הוא סתם עלה או שהיה רשמית פיחות של הדולר מול השקל.

5. וכן האם יש חילוק בכל הנ"ל כשיש אינפלציה גבוהה וכל המחירים עולים בצורה חדה כל הזמן [קס"ו].

ו. אדם שלוה משכנו.

1. האם יכול להשתמש במחסן שלו להניח שם דברים.

2. האם יש הבדל אם זה עומד ריק או בין כך יש שם דברים ורק רוצה להוסיף עוד קצת.

3. האם יש חילוק אם כבר היה מונח שם, וכן אם מבקש ממנו בזמן ההלואה, או אח"כ.

4. והאם יכול סתם להכניס שם באופן זמני כשבטוח שיסכים.

5. והאם יכול להעמיד סוכה בחלק של החצר של המלוה.

6. בכל הנ"ל אם כבר השתמש האם צריך, ויועיל שיתן לו על כך תשלום.

7. והאם יש הבדל בין אם כבר יצא משם או שהוא עדיין נמצא שם.

8. ומה הדין בזה כאשר כבר לוה ממנו ללא תאריך וכאותה הזדמנות שפגש אותו ושאל אותו האם יכול עדיין לחכות עם ההלואה, שאל אותו גם המלוה האם יכול להכניס דברים למחסן.

[ס"ק, גימ' הגר"ק סק"ה-ו, ס"ך סק"ק-ב, ט"ז סק"ג, מו"ד סק"ג, שו"ע הרב].

ז. מי שהשקיע כסף אצל חבירו, על סמך היתר עיסקה, והמשקיע נתן לו כל חודש אחוזי ריבית.

1. נתברר אח"כ שההיתר עיסקה לא כדין, כשהמלוה תובע את חובו, האם צריך אח"כ להחזיר לו את כל ההלואה או יכול לחשב לו את מה שכבר נתן לו בריבית.

2. ומה הדין בזה כאשר השקיע בעסק של חבירו, ונודע אח"כ שההיתר עיסקה לא תקף [קס"ו ס"ב].

יסודות הנידונים שבשאלות

א. בכל האופנים הנ"ל, כשהלוה טורח בעצם טורח עבור קבלת ההלואה לעצמו, אבל למלוה בסוף יש בזה תועלת וריוח בכך שאח"כ יקבל את הכסף, והדברים מתחלקים לפי דרגת הקושי, ועד כמה זה דבר שמשלמים עליו שיחשב שקיבל ממנו ריוח, ונחלקו הפוסקים [שהוכרו בגיוגיס] **האם צריך לשלם על זה שכר מלא או מספיק איזה תשלום מסוים, ובאופן שנותן לו להתעסק עד סכום מסויים ובעצם עושה את זה כדי שיהיה לו כסף להלואה, מבואר בשו"ע בסימן קס"ז שצריך ליתן לו שכרו ואם התנה אפילו בכל שהוא ובביאור הגר"א שם חולק שכל שנעשה בצורת הלואה אסור ואפילו אם יקבל כל שכרו משלם.**

ב. אם אין לו הנאה מזה, צריך לשלם לו שכר טרחה כדי שלא יחשב שעושה את הטרחה עבורו, וכשיש לו תועלת ההנחה, או שהוא מקבל עליו אחריות על הדבר עד שיביאו לכאן נחשב שאת הריוח שמחמת ההלואה הוא עושה תמורת זה, ולהיפך אם המלוה מקבל אחריות נחשב שהמלוה קנה וחוזר ומוכר ללוה אבל אם לא קיבל נחשב לריבית.

ג. באופנים שהתשלום הוא באמת על הדבר עצמו, כלומר כאשר קונה זכות הגרלה, או מקבל זכות ביטוח וכדו', שנחשב לקניה של זכות במידה ויארע דבר, אפילו שמחזיר לו מעות ולא חפץ נחשב שמשלם על קניה על צד ריוח ומותר. אבל אם נותן לו כסף, וסתם תולה את ההחזרה והתוספת על צד שאם יארע דבר פלוני וכדו', שאינו קשור לעצם הדבר והתנאי של ההלואה, והחזרה הוא במעות עצמם נחשב לריבית ואסור.

ד. נחלקו האחרונים מה טעם ההיתר האם ככל הלואת סאה בסאה, או שמועיל רק מדין מכירה, והנפק"מ האם צריך שיהיה לו את הכל באותו מקום, אבל אם אין לו דרך לאותו מקום מבואר בהגהות מרדכי שלא מהני מה שללוה יש באותו מקום.

ה. דנו הפוסקים בארוכה, שבזמנינו שהכל שטרות אינו נחשב כלל שהדבר עצמו פיחת או הוסיף, ובצמוד לדולר יש עוד טעמים להיתר כי נחשב שמלוה לו דולר, ובכה"ג שמחיר של כל הדברים עולה ולא רק חלק מהדברים דהיינו סחורה של יבוא וכו' שמחירם נמדד מול דולר וכדו', אפשר שגם בשטרות נחשב שהוא מאבד את ערך הגביה שלו.

ו. בבית דהרגילות לתת רק בשכר אסור, ואפשר שמחסן חלוק בין לקחת כולו או רק להכניס חלקית, וכן בין שימוש ארעי לבין שימוש קבוע, ובפרהסיא לדעת המהרש"ל שבש"ך אסור אפילו ברגיל. ואם אומר כן בשעת ההלואה לדעת הר"מ בכל המצבים הרי זה ריבית קצוצה, ולהחולקים באופנים שזה אבק ריבית חייב רק לצאת ידי שמים, ובאופנים שגם אינו אבק ריבית אחרי שכבר השתמש אין לו מה לשלם, ובנתן לו בסתמא ולא קיימא לאגרא, לדעת החו"ד תלוי כשיש איסור בדבר כונתו בתשלום וכשאין איסור כונתו בחינם, אבל כל שעדיין לא הגיע היום האחרון של השימוש, מאחר ושכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ועדיין לא חל החיוב והמחילה, אמרינן שלא ניחא ליה לעשות איסור וישלם על זה ויחשב שכר שימוש. ובשעת ההרוח לו זימנא, וכאשר אין זמן פרעון כל זמן נחשב כבר לזמנו.

ז. בריבית דאורייתא לכו"ע מנכה מהקרן, ובדרבנן כלומר בדרך מכר וכדו' ב' דעות בשו"ע.